

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

What is now called the nature of women is an eminently artificial thing.

John Stuart Mill, The Subjection of Women (1869)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΠΟΥ ΠΡΟΒΛΗΘΗΚΑΝ

Ι. Μιά σφαιρική ματιά

1. Κατ' αρχήν πρέπει να σημειώσουμε ότι οι παράγοντες που επιδρούν στο συνολικό εγκληματικό φαινόμενο είναι από τη φύση τους κυρίως κοινωνικοί, με ψυχολογικούς, φυσικά, αντίτυπους. Αυτοί εξηγούν το γενικό επίπεδο και τις αυξητικές ή μειωτικές τάσεις της εγκληματικότητας μιάς κοινωνίας⁽¹⁾.

Εύλογο θα ήταν, λοιπόν, να ξεκινήσουμε από την υπόθεση ότι και οι ανασχετικοί παράγοντες της εγκληματικότητας μιάς ολόκληρης κοινωνικής κατηγορίας, των γυναικών, θα πρέπει να είναι επίσης κυρίως κοινωνικοί.

Στη συγκεκριμένη, όμως, περίπτωση της γ.ε. επειδή πρόκειται για μιά κοινωνική ομάδα της οποίας το εξωτερικά εμφανέστερο διακριτικό γνώρισμα είναι βιολογικό, δεν είναι παράδοξο ότι οι διαφορετικές, ποσοτικά και ποιοτικά, εκφάνσεις της στην αρχή της σχετικής έρευνας αποδόθηκαν στις βιολογικές διαφορές του γυναικείου φύλου από το ανδρικό. Σ' αυτό συνέβαλαν και δύο άλλα γεγονότα. Πρώτο, ότι όταν πρωτομελετήθηκε η γ.ε. ήταν η εποχή της γενικής επικράτησης της βιολογικής, κατά κύριο λόγο, εξήγησης του όλου εγκληματικού φαινομένου (εποχή C. Lombroso, που έγραψε και την πρώτη ειδική μονογραφία για τη γ.ε.⁽²⁾) αλλά –στην άμεση συνέχεια– και της ψυχαναλυτικής άποψης για τη γυναικεία βιο-ψυχική προσωπικότητα (Freud: «η βιοανατομία αποτελεί πεπρωμένο»⁽³⁾). Δεύτερο, ότι οι διαφορές της γ.ε. που μελετάμε παρουσιάζονται, με μικρές παραλλαγές, διαχρονικά και διαχωρικά, δηλαδή σε όλες τις εποχές της ιστορίας και σε όλες τις χώρες –με πιθανές εξαιρέσεις σε κάποιους πρωτόγονους λαούς– παρά τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές διαφορές που υπάρχουν σ' αυτές. Αυτό θεωρήθηκε ως απόδειξη ότι «η φύση» της Γ., η σταθερή ιδιαίτερη βιολογική της υπόσταση, είναι η αιτία αυτών των σταθερών ιδιαιτεροτήτων και ιδίως της βασικής, δηλαδή της πολύ μικρότερης γ.ε. Με βάση αυτό το σκεπτικό, ακόμα και στην εποχή μας, εποχή που η κοινωνιολογική άποψη είναι η κρατούσα στην εγκληματολογία, η βιολογική εξήγηση των ιδιαιτερο-

1. Για την εμφάνιση της εγκληματικής δραστηριότητας συγκεκριμένων ατόμων συντρέχουν αιτιάσεις παράγοντες όλων των ειδών (κοινωνικοί, ψυχολογικοί, βιολογικοί) με υπεροχή του ενός ή του άλλου είδους στην κάθε περίπτωση.

2. Βλ. C. LOMBROSO και G. FERRERO, *La donna delinquente, la prostituta e la donna normale*, Torino, Roux, 1893.

3. S. FREUD, *The Dissolution of Oedipus Complex*, στη σειρά *Standard Edition of the Complete Psychological Work of S. Freud*, Λονδίνο, 1924, T. 19, σ. 178.

τήτων που μελετάμε έχει τους οπαδούς της.⁽¹⁾

2. Τα πράγματα άλλαξαν ως προς την αντιμετώπιση του αντικειμένου της μελέτης μας κυρίως από όταν οι βασικές φεμινιστικές αντιλήψεις που προβλήθηκαν από τη Simone de Beauvoir, το 1949, στο έργο της «Το δεύτερο φύλο» διαδόθηκαν ευρύτερα. Η διάσημη συγγραφέας απέδειξε ότι η Γ. δεν γεννιέται, γίνεται, ότι δηλαδή τα πλείστα χαρακτηριστικά της γυναικείας προσωπικότητας είναι επίκτητα και όχι εγγενή⁽²⁾ και ότι, παρ' όλες τις παραλλαγές κοινωνικοοικονομικών συστημάτων και πολιτισμών, λειτουργούν σε όλες τις ανδροκρατικές κοινωνίες, από τη γέννηση της Γ. ως το τέλος της ζωής της, συνθήκες καθοριστικές της προσωπικότητας και της θέσης της ως δεύτερης κατηγορίας ανθρώπου, ανθρώπου εξαρτημένου από τον πρώτης κατηγορίας άνθρωπο, τον άντρα, για του οποίου τη γέννηση, εξυπηρέτηση από κάθε πλευρά και ανάδειξη η Γ. υπάρχει. Και γι' αυτό του οφείλει υποταγή.

Οι απόψεις της S. de Beauvoir όταν εισέδυσαν και στην εγκληματολογία –κυρίως διά μέσου των γυναικών εγκληματολόγων– επιστήμαναν και φώτισαν τους ειδικούς, παραλλάσσοντας από χώρα σε χώρα αλλά στον βασικό πυρήνα τους σταθερούς σε όλες τις ανδροκρατούμενες χώρες, κοινωνικούς όρους, που επηρεάζουν τη διάπλαση της «γυναικείας» προσωπικότητας, προκαλώντας τη γένεση των χαρακτηριστικών «γυναικείων» ιδιοτήτων, και που καθορίζουν το γυναικείο ρόλο στην κοινωνία, συνεπώς και την αναμενόμενη και επιβαλλόμενη στις βασικές της γραμμές συμπεριφορά των Γ. Το έγκλημα είναι κι' αυτό ένα είδος συμπεριφοράς. Δεν θα μπορούσε να μείνει, συνεπώς, ανεπηρέαστη και η εγκληματική συμπεριφορά της Γ. από τις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες αυτή διαπλάσσεται, ζει και δρά.

Συνεπώς οι διάφορες βιολογικές ή βιο-ψυχολογικές θεωρίες, που στηρίζονται στη «φύση» της Γ. παραβλέποντας τις παραπάνω βασικές απόψεις, φυσικό ήταν να μη δώσουν ικανοποιητικές εξηγήσεις στην ιδιάζουσα εγκληματική συμπεριφορά της Γ.

Συνοπτικά θα εξετάσουμε μερικές θεωρίες - σταθμούς στην εξέλιξη των σχετικών αντιλήψεων για την εξήγηση των ιδιαιτεροτήτων της γ.ε.

II. Εξηγήσεις που στηρίζονται στη φύση της Γ.

1. Ο C. Lombroso και ο G. Ferrero⁽³⁾ κατ' εξοχήν στηρίχθηκαν στη βιολογική εξήγηση της γ.ε.

Η Γ. πλάσθηκε για τη μητρότητα. Γι' αυτό από τη φύση της είναι γλυκειά, αγνή, ακίνδυνη. Συγχρόνως στερείται φαντασίας, θάρρους και σωματικής δύναμης, αναγκαίες ιδιότητες για την ανάπτυξη εγκληματικής δράσης, που προσιδιάζουν στους Α.

1. Βλ. π.χ. W. GOVE, The Effect of Age and Gender on Deviant Behaviour: A Biopsychosocial Perspective, στο έργο A. ROSSI (Ed.), Gender and the Life Course, N. Υόρκη, Aldine, 1985, σσ. 115-144.

2. Βλ. S. DE BEAUVOIR, *Le second sexe*, Gallimard, 1949, T. 1, σ. 285. Ελλην. εκδ. Π. Σμυρνιώτη, Αθήνα, 1975, σ. 168, σ. 45 και σ. 710. Η πατρότητα αυτής της βασικής θέσης πραγματικά ανήκει στον JOHN STUART MILL, που έγραψε το περίφημο έργο *The Subjection of Women*, Λονδίνο, 1869.

3. Βλ. C. LOMBROSO και G. FERRERO, ό.π., *passim*.

Η εγκληματική δράση, συνεπώς, εναρμονίζεται με την ανδρική φύση, γι' αυτό η Γ. που, σπάνια, διαπράττει πραγματικά εγκλήματα –πέρα δηλαδή από την πορνεία που, κατά τους συγγραφείς αυτούς, είναι κανονικά για τη Γ. το αντίστοιχο της ανδρικής εγκληματικότητας– είναι ένα πλάσμα ανώμαλο από γενετική άποψη, πιο Α. παρά Γ., βιο-φυσιολογικά και ψυχικά. Γι' αυτό, οι Γ. εγκληματίες κατά τους Lombroso και Ferrero είναι διπλά ανώμαλα πρόσωπα συγχρόνως, ως εγκληματίες –που κατά τον Λαμπρόζο, είναι κατά κανόνα γεννήματα βιολογικών ανωμαλιών– και ως αντρογυναίκες, τέρατα της φύσης, πιο διεστραμμένες και επικίνδυνες από τους εγκληματίες Α.

Αυτές οι θέσεις θα μπορούσαν να εναρμονίζονται με την ποσοτικά μικρότερη γ.ε. αλλά συγκρούονται με την ηπιότερη και ελαφρότερη μορφή της.

Είναι γνωστό, πάντως, ότι η λομπρόζια βιολογική εξήγηση του εγκληματία ανθρώπου γενικά δεν γίνεται δεκτή σήμερα. Αλλά ούτε η ανδρογυναίκα εγκληματίας ειδικά επαληθεύτηκε στην πράξη, τουλάχιστο ως κανόνας.

Στη συνέχεια νεώτερες βιολογικά ή βιο-ψυχολογικά στηριγμένες θεωρίες εμφανίσθηκαν, που χρησιμοποίησαν, όπως είναι φυσικό, νεώτερες κατακτήσεις της Βιολογίας.

2. Έτσι, θεωρίες θεμελιωμένες ιδίως σε χρωμοσωματικούς ή ορμονικούς παράγοντες αποπειράθηκαν να εξηγήσουν τη γ.ε.

Οι Cowie, Cowie και Slater⁽¹⁾, π.χ., υποστήριξαν ότι οι Γ. εγκληματίες έχουν πιθανώς μια χρωμοσωματική συγκρότηση μάλλον ανδρική, δηλαδή το γενετικό ζεύγος των χρωμοσωμάτων περιέχει και ένα χρωμόσωμα Υ, χαρακτηριστικό του ανδρικού φύλου. Αυτή η βιολογική ιδιότητα, όμως, πολύ σπάνια βρέθηκε σε Γ. εγκληματίες. Και δεν θα μπορούσε να εξηγήσει τις ιδιαιτερότητες της γ.ε.

Ιδιαίτερα προβλήθηκε ως αιτιώδης παράγοντας της μικρότερης και ηπιότερης γυναικειάς εγκληματικότητας η ορμονική διαφορά ανάμεσα στα φύλα. Συγκεκριμένα, η ανδρική ορμόνη τεστοστερόνη θεωρείται γενεσιουργός επιθετικής συμπεριφοράς σε αντίθεση με τις γυναικειές ορμόνες. Αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα προβλήματα μας, κυρίως για την εξήγηση του πολύ μεγαλύτερου αριθμού εγκλημάτων βίας που διαπράττουν οι Α. σε σχέση με τις Γ.

Μερικοί συγγραφείς παρουσιάζουν ισχυρή επιχειρηματολογία για τη θεμελίωση της άποψης ότι η τεστοστερόνη δημιουργεί επιθετικότητα και τάσεις κυριαρχίας, τόσο μεγαλύτερες, όσο σε υψηλότερη ποσότητα ενυπάρχει σ' ένα άτομο. Πειράματα σε πιθήκους επιβεβαίωσαν την άποψη αυτή⁽²⁾ καθώς και έρευνες σε ανθρώπους που είχαν διαπράξει εξαιρετικά βίαια εγκλήματα⁽³⁾.

Συγχρόνως, όμως, διαπιστώθηκε ότι δίνοντας σ' ένα αρσενικό πίθηκο τη δυνατότητα να κυριαρχεί, αυξήθηκε η ποσότητα (το επίπεδο) της τεστοστερόνης του.⁽⁴⁾ Με άλλα λόγια, υπάρχει μια αλληλεπίδραση ψυχο-βιολογική διπλής κατεύθυνσης ανάμεσα στην ποσότητα τεστοστερόνης και την επιθετικότητα και αντίστροφα.

1. Βλ. J. COWIE, P. COWIE και E. SLATER, *Delinquency in Girls*, Λονδίνο, 1968, ιδίως σ. 171.

2. Βλ. H. ROSE και λοιπών, *Plasma and Testosterone, Dominance, Rank and Aggressive Behaviour in Male Rhesus Monkeys*, στο *Nature*, 1971, T. 231, σ. 366.

3. Βλ. L. KREUZ και R. ROSE *Assessment of Aggressive Behaviour and Plasma Testosterone in a Young Criminal Population*, στο *Psychosomatic Medicine*, 1972, T. 34, σ. 321.

4. Βλ. H. ROSE και λοιπών, *Plasma Testosterone Levels in the Male Rhesus: Influences of Sexual and Social Stimuli*, στο *Science*, 1972, T. 178, σ. 643.

Κατά της ορμονικής εξήγησης της επιθετικότητας προβάλλεται σοβαρός αντίλογος. Πάντως δεν θεωρείται ως αποδεδειγμένη, από πολλούς δε κρίνεται ανεπαρκής για την εξήγηση των διαφορών που παρατηρούνται στη σεξουαλική και επιθετική συμπεριφορά των φύλων.⁽¹⁾

Ωστόσο τα επιχειρήματα τα σχετικά με τις βιολογικές ρίζες της επιθετικότητας προβάλλονται σήμερα ισχυρά, υπάρχουν δε συγγραφείς που ισχυρίζονται ότι όχι μόνο ο μεγαλύτερος αριθμός, ιδίως βίαιων εγκλημάτων των Α., αλλά και η όλη εγκληματικότητα θα πρέπει να εξηγηθούν με βάση και βιολογικούς παράγοντες, παραπλεύρως με τους κοινωνικούς.⁽²⁾

Προσωπικά πιστεύω ότι η δυνατότητα διαρκώς βαθύτερης μελέτης του DNA (διαφορετικού για κάθε ανθρώπινο ον) και του ψυχοσωματικού αντιχτύπου του και γενικά οι συνεχείς κατακτήσεις στον τομέα της Βιολογίας είναι πιθανό ότι θα προσδώσουν μελλοντικά και νέες διαστάσεις στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς⁽³⁾. Ωστόσο σήμερα έχει διαπιστωθεί ότι λειτουργούν ιδιαίτερες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες διαβίωσης για τη Γ. στις ανδροκρατούμενες κοινωνίες, που επιδρούν σημαντικά στη διαμόρφωσή των «θηλυκών ιδιοτήτων» και στην ιδιαίτερη συμπεριφορά της. Και αυτό επιβάλλεται να ληφθεί υπ' όψη.

Στους βιολογικούς παράγοντες της γ.ε. κατατάσσουν μερικοί συγγραφείς και την κατάσταση που δημιουργείται κατά τη διάρκεια ή γύρω από την έμμηνη ρύση. Για τα προβλήματα που εξετάζουμε σ' αυτή τη μελέτη, δηλαδή την πολύ χαμηλότερη γ.ε. και την ποιοτικά ηπιότερη μορφή των γυναικείων εγκλημάτων, η κατάσταση της έμμηνης ρύσης όχι μόνο δεν θα μπορούσε να δώσει εξήγηση, αλλά, αντίθετα, επειδή πρόκειται για συχνή κατάσταση στην οποία βρίσκονται όλες οι Γ. και μάλιστα για μακρά σειρά ετών, θα έπρεπε, αν ήταν εγκληματογόνος παράγοντας, να συντελεί στην εμφάνιση αυξημένης και οξυμένης εγκληματικότητας εκ μέρους των γυναικών, πράγμα αντίθετο με την πραγματικότητα.

2. Όσο για τη σχέση ψυχικής ανωμαλίας και εγκληματικότητας, μεγάλη σύγχυση επικρατεί στο θέμα. Άλλοι ισχυρίζονται ότι η παραφροσύνη (madness) είναι

1. Βλ. M. MEAD, *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, Ν. Υόρκη, Morrow, 1935, έκδ. 1963, Βλ. B. LLOYD και J. ARCHER (Eds) *Exploring Sex Differences*, 1976, Λονδίνο - Ν. Υόρκη - Αγ. Φραγκίσκος, Academic Press, ιδίως σσ. 157-184, (LESLEY ROGERS: *Male Hormones*), σ.σ. 185-212 (PETER MESSENT: *Female Hormones*) και σσ. 241-266 (JOHN ARCHER: *Biological Explanations of Psychological Sex Differences*); D.A. HAMBURG και D.T. LUNDE, *Sex Hormones in the Development of Sex Differences in Human Behavior*, στο έργο: E. MACCOBY (Ed.) *The Development of Sex Differences*, Λονδίνο, Tavistock, 1967. E. MACCOBY και C.N. JACKLIN *Sex Differences in Aggression: A Rejoinder and Reprise*, στο *Child Development*, T. 51, 1980, σσ. 968-980. A.F. DIXSON, *Androgens and Aggressive Behaviour in Primates: A Review*, στο *Aggressive Behaviour*, 1980, T. 6, σ. 37-62. H. G. GOLDMAN, *The Limits of Clockwork: the Neurobiology of Violent Behavior*, στο έργο: J. P. CONRAD και S. DINTZ (Eds) *In Fear of Each Other*, Lexington, Lexington Books, 1977, σ. 43-76.

2. Βλ. J.K. WILSON, και R. HERRNSTEIN, *Crime and Human Nature*, Ν. Υόρκη, Touchston, 1985, σ. 121 επ., οι οποίοι, μάλιστα δίνουν το κύριο βάρος στο βιολογικό παράγοντα για την εξήγηση των διαφορών της γ.ε., ο.π., σ. 125. Το ίδιο και ο W. GOVE, ο.π., ιδίως σ. 124.

3. Κατ' αρχήν συμφωνώ με τον ARCHER που πιστεύει ότι αποκλεισμός των βιολογικών ή των κοινωνικών παραγόντων ως επηρεαστικών της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς είναι αστήρικτος και αντιεπιστημονικός, αφού όλα τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά προκύπτουν από το συνδυασμό και των δύο. Βλ. J. ARCHER στο παραπ. έργο B. LLOYD και J. ARCHER, σ. 241 επ. Βλ. και H. LABORIT, *Les mécanismes biologiques et sociologiques de l'agressivité*, στη *Rev. Intern. des Sciences Sociales*, 1978, T. XXX, σσ. 768-789. J. PINATEL, *Aspects biologiques* στο έργο *La Criminalité des femmes*, Erès, Toulouse, 1989, σ. 58 επ.

εγκληματογόνος παράγοντας και άλλοι το αντίθετο. Αυτό, συμβαίνει, κυρίως, διότι δεν διακρίνονται από τους συγγραφείς εγκληματολόγους τα διάφορα είδη ψυχικών ανωμαλιών⁽¹⁾.

Κατ' αρχήν οι ψυχικές νόσοι σπανίως αποτελούν εγκληματογόνο παράγοντα, τόσο για τις Γ. όσο και για τους Α., αντιθέτως από τα κοινώς νομιζόμενα. Οπωσδήποτε όμως, η παραφροσύνη, «madness», (ψυχώσεις) δεν αποτελεί παράγοντα μειωτικό της εγκληματικότητας, γυναικείας ή αντρικής, με εξαίρεση την κατάθλιψη στις περιπτώσεις που πραγματικά πρόκειται για ψύχωση⁽²⁾. Τις προσωπικές απόψεις μας πάνω στο ειδικό αυτό θέμα θα εκθέσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

2. Η θεωρία του Pollak για την κύρια ιδιαιτερότητα της γ.ε., δηλαδή την αριθμητικά χαμηλή εμφάνισή της, έχει ήδη εκτεθεί παραπάνω, στο κεφάλαιο που αφορά την ποσοτική διαφορά α.ε. και γ.ε.⁽³⁾.

Το ενδιαφέρον σημείο της θεωρίας αυτής συνίσταται στην αναγνώριση διαφορετικών πρότυπων συμπεριφοράς για τα δύο φύλα και αυξημένης καταπίεσης της Γ., που λειτουργούν στην κοινωνία. Έτσι ο κοινωνικός παράγοντας αρχίζει να προβάλλεται. Έστω και όχι ικανοποιητικά.

Πιο συγκεκριμένα: θεωρώ ορθή την άποψη που και ο Pollak δέχεται ότι η καταπίεση και η ματαίωση της πραγματοποίησης βασικών τάσεων είναι φυσικό να αποτελεί εγκληματογόνο παράγοντα. Κανονικά, λοιπόν, θα έπρεπε οι Γ., ως πιο καταπιεσμένες και υποβαθμισμένες κοινωνικά, όπως παραδέχεται ορθά και ο Pollak, των οποίων, μάλιστα, η εγκληματικότητα, κατά τον ίδιο συγγραφέα αποτελεί εκδίκηση εναντίον των Α. που τις καταπιέζουν και υποτιμούν, να διαπράττουν περισσότερα εγκλήματα από τους Α. Πράγμα που ούτε ο Pollak έφθασε να ισχυρισθεί. Αντίθετα, μάλιστα, το 1950 υποστήριξε ότι η μεγαλύτερη ελευθερία –δηλαδή η μικρότερη καταπίεση– επέτρεψε στις Γ. νέες θέσεις και νέους ρόλους, που τους παρέχουν ευκαιρίες για ευρύτερη συμμετοχή στο έγκλημα.

Ο W. Thomas, που επανειλημμένα ασχολήθηκε με το θέμα της γ.ε., άσκησε με τις απόψεις του σημαντική επιρροή επί μακρά χρόνια. Η έντονη ανάγκη για αγάπη –που οφείλεται, κατ' αυτόν, σε ιδιόζουσα κατασκευή του νευρικού συστήματος– οδηγεί τις Γ. στη διάπραξη εγκλημάτων, ιδίως σεξουαλικών (πορνεία κ.ά.). Αναγνώρισε την αυξημένη καταπίεση και εξέγερση της Γ. στην εποχή μας, κατά την οποία οι άνθρωποι δεν ανέχονται να μένουν ανεκπλήρωτες επιθυμίες τους ενώ άλλοι τις ικανοποιούν. Και συνεχίζει: «Αυτή την ανησυχία αισθάνονται εντονότερα εκείνοι που περισσότερο αποκλείονται από τη γενική συμμετοχή στη ζωή, δηλαδή η ώριμη γυναίκα και το νέο κορίτσι»⁽⁴⁾.

Πέρα από άλλες ειδικότερες παρατηρήσεις, παρατηρούμε ότι αυτές οι γνώμες του Thomas προβάλλουν θέσεις που περικλείουν διπλούς λόγους για αυξημένη και όχι μειωμένη γ.ε.: τη μεγαλύτερη εξέγερση της Γ. (ως περισσότερο κοινωνικά αποκλει-

1. Βλ. παρακ. σ. 157.

2. Το ίδιο, βέβαια, συμβαίνει και με τις καταθλιπτικές μη ψυχώσεις καταστάσεις.

3. Βλ. παραπάνω Μέρος Α' Κεφ. Πρώτο.

4. Βλ. W. THOMAS, *The Unadjusted Girl*, Βοστώνη, Little - Brown, 1923, επανέκδ. 1967, σ. 72.

σμένης από την ικανοποίηση των επιθυμιών της και τη συμμετοχή στη ζωή), το ευαισθητότερο νευρικό της σύστημα σ' ότι αφορά την έντονη ανάγκη της για αγάπη, της οποίας η μη ικανοποίηση την ωθεί και σε αντικοινωνική, ακόμα και εγκληματική, συμπεριφορά. Πώς συμβαίνει η γ.ε., ύστερα από αυτά, να είναι μειωμένη αντί-αυξημένη;

Ο Thomas εξ άλλου καθαρά διέκρινε τη μεγάλη σημασία του κοινωνικού ελέγχου. Σκοπός του δεν πρέπει να είναι η τιμώρηση, αλλά η αρμονική ένταξη στην κοινωνία των μελών της. Γι' αυτό πρέπει να είναι ισχυρός και συστηματικός. Έτσι η «προστασία» της Γ. οδηγεί στην αύξηση του ελέγχου και της τιμώρησής της, που ο συγγραφέας εισηγείται. Οι σχετικές θέσεις μας πάνω στο σημαντικό αυτό θέμα θα εκτεθούν παρακάτω.

Κατά τα λοιπά, τα περί ιδιαίτερης φυσικής κατασκευής του γυναικείου νευρικού συστήματος, γενεσιουργού των ψυχικών ιδιαιτεροτήτων της Γ., είναι υποθέσεις αναπόδεικτες. Δεν ελήφθησαν όμως υπ' όψη από τον συγγραφέα οι υπαρκτοί και οφθαλμοφανείς κοινωνικοί παράγοντες που διαπλάσσουν τα «γυναικεία» χαρακτηριστικά.

4. Ένα ακόμη βήμα προς την απαγκίστρωση από το βιολογικό παράγοντα εβάρδι-σε η Κοπορκα⁽¹⁾. Τον αντικαθιστά κυρίως με τον ψυχολογικό, σύμφωνα με την τάση της εποχής εκείνης στην εγκληματολογία γενικά, εισδύει όμως έμμεσα και στους κοινωνικούς παράγοντες που συλλειτουργούν με τους ψυχολογικούς στην εγκληματογένεση. Πάντως και αυτή δεν προσεγγίζει το πρόβλημα της εξήγησης των ιδιαιτεροτήτων της γ.ε. και ιδίως της κύριας (το ποσοτικά χαμηλό επίπεδο) σε συσχέτισμό με τα πρότυπα συμπεριφοράς, τον κοινωνικό έλεγχο και γενικά τις ιδιαίτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες που ισχύουν για τη Γ.

III. Οι κοινωνιολογικές εξηγήσεις

1. Παρά τη στροφή της εγκληματολογίας προς κοινωνιολογικές κατευθύνσεις ήδη από τη Σχολή του Σικάγου και ύστερα, η αντιμετώπιση της γ.ε. και των ιδιαιτεροτήτων της από την οπτική γωνία των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών ως κύριων εξηγητικών παραγόντων της δεν επέσυρε την προσοχή των μελετητών.

Αντίθετα, μάλιστα, όχι λίγοι κοινωνιολογούντες εγκληματολόγοι προσελκύστηκαν ιδιαίτερα από το νεαρό εγκληματία σαν κατ' εξοχήν δείγμα ανδρισμού, το μέλος της «Gang» σαν υπόδειγμα ατόμου που ζει μια «ρωμαλέα ελευθερία και μια διεγείρουσα (exciting) ζωή μέσα στη συμμορία (gang)».

Υποσημειώνεται ακόμα η «ρωμαντική» πλευρά των δραστηριοτήτων και της αντίληψης για τη ζωή του νεαρού εγκληματία⁽²⁾ για να φθάσουμε στην ηρωοποίηση

1. BΛ. G. KONOPKA, The Adolescent Girl in Conflict, N. Jersey, Prentice Hall, 1966.

2. BΛ. F.M. THRASHER, The Gang, Σικάγο, Phoenix Press, 1963, ιδίως σ. 9.

των νεαρών εγκληματιών, ως κατ' εξοχήν δείγματος «αδέσμευτου ανδρισμού»⁽¹⁾ ως ένα είδος «καριστοκράτη της αργόσχολης ζωής».⁽²⁾ Οι Άγγλοι μάλιστα κοινωνιολόγοι, ιδίως οι ριζοσπάστες (radicals) των δεκαετιών του '60 και '70, εξύψωσαν ακόμη περισσότερο από τους Αμερικανούς συναδέλφους τους τους νεαρούς εγκληματίες. Ο εγκληματίας «ήρωας» έγινε, κάτω από το πρίσμα της πολιτικοποιημένης άποψης της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, ένας «επαναστάτης εγκληματίας»⁽³⁾. ένας κοινωνικός αμφισβητίας και πρωτοπόρος!

Όπως παρατηρεί η Fr. Heidensohn, «... η εξύμνηση του νέου αρσενικού εγκληματία έγινε ένα σταθερό θέμα στη μεταπολεμική κοινωνιολογία της απόκλισης (deviance)».⁽⁴⁾

Είναι φανερό ότι αυτή η νοοτροπία απέκλεισε τη γυναικεία εγκληματικότητα από το ερευνητικό ενδιαφέρον των εγκληματολόγων.

2. Έτσι το έργο αυτό έμεινε ουσιαστικά στις φεμινίστριες εγκληματολόγους, που ανήκαν μεν σε διάφορες σχολές, όλες όμως είδαν το θέμα κατά κύριο λόγο με βάση την ειδική θέση της Γ. στην κοινωνία, τα πρότυπα των ρόλων που έχουν χαραχθεί γι' αυτήν, τα πρότυπα συμπεριφοράς που διδάσκονται και επιβάλλονται σ' αυτήν.

Κυρίοι τους έργο ήταν η κριτική των θεωριών που είχαν ως βάση τη «φύση» της Γ. και στη συνέχεια η προσπάθεια νέων εξηγήσεων που συνοδεύονται με εμπειρικές έρευνες⁽⁵⁾.

Ωστόσο, αυτό που οφείλω να σημειώσω είναι ότι η σφαιρική εξέταση των διαφόρων προβλημάτων που παρουσιάζει το όλο θέμα της γυναικείας εγκληματικότητας δεν έγινε, κατά κανόνα, αρκετά συστηματικά. Συγκεκριμένα, κοινωνιολογικές αναλύσεις, ενδιαφέρουσες και οξυδερκείς, σχετικές με το ρόλο και τη θέση της Γ. στην κοινωνία, χρησιμοποιούνται ανάμικτα πότε σαν εξηγήσεις για τη γένεση της γ.ε., πότε σαν εξηγήσεις του αντίθετου, δηλαδή της μεγαλύτερης συγκράτησης των Γ. και της ποσοτικά πολύ λιγότερης γ.ε., πότε στην μελέτη της Γ. θύματος του εγκλήματος, κ.λ., χωρίς επαρκείς διασαφίσεις των σχετικών ειδικών μηχανισμών που λειτουργούν για τη γένεση των διαφορετικών αυτών αποτελεσμάτων. Η έλλειψη συστηματικότητας δεν είναι σπάνια. Για παράδειγμα, κοινωνικοί παράγοντες που κανονικά αποτελούν λόγους μείωσης της γ.ε. αναπτύσσονται σε κεφάλαια εξηγητικά του θέμα-

1. Βλ. A. K. COHEN, *Delinquent Boys*, Λονδίνο, Free Press, 1955, σ. 140.

2. Βλ. H. MYERHOFF και B. MYERHOFF, *Field Observations of Middleclassgangs* στο έργο: GIALLOMBARDO (Ed.) *Juvenile Delinquency: A Book of Readings*, 2η έκδοση, Ν. Υόρκη, J. Wiley, 1972, σ. 287. Βλ. και W. F. WHYTE, *Street Corner Society*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2η έκδ. 1955. H. FINESTONE, *Cats, Kicks and Colour*, στο H. BECKER (Ed.), *The Other Side*, Ν. Υόρκη, Free Press, 1964, ιδίως σ. 285.

3. Βλ. σχετικά F. HEIDENSOHN, ό.π. 1986, σ. 128 επ.

4. F. HEIDENSOHN, ό.π., σ. 132.

5. Δεν θα αναφέρουμε την προσωπική συμβολή της κάθε μιάς χωριστά στη μελέτη του, ευρύτερου από το δικό μας, θέματος Γυναίκα και Έγκλημα. Από τις παραπομπές μας στα ειδικά προβλήματα που θα πραγματευθούμε θα προκύψουν οι θέσεις της κάθε μιάς και η συμβολή της σ' αυτά. Αναφέρουμε μόνο ότι το νέο δρόμο άνοιξαν η MARIE-ANDREE BERTRAND, *The Myth of Sexual Equality Before the Law*, στα *Actes du 5ème colloque de recherche sur la délinquance et la criminalité*, Société de criminologie du Québec, Montreal, 1967, σσ. 129-161, της ίδιας, *Self Image and Delinquency, a Contribution to the Study of Female Criminality*, Διδ. Δι. Διατριβή, Πανεπιστ. Καλιφόρνιας, Berkeley, 1967· και η FRANCES HEIDENSOHN, με τη μελέτη της: *The Deviance of Women: a Critique and an Enquiry*, στο *Brit. J. of Sociology*, T. XIX, 1968, τ. 2.

τος γιατί η Γ. εγκληματεί.⁽¹⁾

Η κριτική μας αυτή δεν σημαίνει ότι η βαθύτερη ρίζα όλων των ιδιαιτεροτήτων της γ.ε. αποκλείεται να συμπίπτει. Δεν μπορεί όμως να αποδειχθεί αυτή η υπόθεση χωρίς προηγούμενη προσέγγιση της κάθε ιδιαιτερότητας και των γενεσιουργών παραγόντων της. Προπαντός, όμως, χωρίς σαφή εξήγηση του προβλήματος: ποιός παράγοντας και πώς αποβαίνει εγκληματογόνος και ποιός, το αντίθετο, ανασχετικός της εγκληματικής δραστηριότητας της Γ. και πώς. Αλλά ακόμα και ποιοί είναι οι αντίχτυποι στην κάθε ιδιαιτερότητα της γ.ε. των ποικίλων συνδυασμών των διαφορών στοιχείων που συνθέτουν τη θέση της Γ. και μπορεί να λειτουργούν σε μία συγκεκριμένη κοινωνία.

Έτσι η σχετική εργασία που θα αποκαλύψει τους σχετικούς διαφορετικούς και ποικίλλους μηχανισμούς απομένει να γίνει κατά το μεγαλύτερο μέρος της από επόμενους ερευνητές.

Νομίζω, εξ' άλλου, ότι μεγαλύτερη υπήρξε συνολικά η ενασχόληση με το γιατί η Γ. εγκληματεί παρά με το γιατί δεν εγκληματεί ή ακριβέστερα γιατί εγκληματεί τόσο λιγότερο⁽²⁾. Κατά δεύτερο λόγο εξετάσθηκε το θέμα γιατί η γ.ε. εμφανίζει κάποιες αυξητικές τάσεις και κατά τρίτο οι ποσοτικές και ποιοτικές διαφορές της γ.ε. Δηλαδή οι ιδιαιτερότητες της γ.ε. δεν συγκέντρωσαν το κύριο ενδιαφέρον των ειδικών ερευνητών του θέματος.

1. Για παράδειγμα, στο πολύ αξιόλογο βιβλίο *Women and Crime* της FR. HEIDENSOHN, ιδιαίτερα ειδικής στα θέματα γυναίκα και έγκλημα, περί το τέλος του έργου της (κεφ. 9) αναπτύσσεται το θέμα Γυναίκες και κοινωνικός έλεγχος, όπου αποδεικνύεται η αυξημένη αυστηρότητα του κοινωνικού ελέγχου που ασκείται πάνω στις Γ. σ' όλους τους τομείς της ζωής. Αυτό το πολύτιμο, όμως, υλικό δεν έχει χρησιμοποιηθεί από την ίδια συγγραφέα για την εξήγηση της επίδρασής του στη μειωμένη εγκληματικότητα της Γ., σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, βέβαια. Το ίδιο συμβαίνει με τις συχνότερα συναντώμενες ψυχικές ανωμαλίες, ιδίως καταθλίψεις και νευρώσεις, στη Γ. Συνήθως δεν εξετάζονται ως «η άλλη διάεξοδος» αντί της εγκληματικής συμπεριφοράς, ως λόγος μείωσης, άρα, της γ.ε., από μερικές δε συγγραφείς θεωρείται αντιφατικό το ότι η «madness», θεωρείται λόγος αύξησης αλλά και μείωσης της γ.ε. (βλ. A. MORRIS, ό.π., σ. 52), αντίφαση που πραγματικά απορρέει από την κακή χρήση του όρου «madness», χωρίς επαρκή διάκριση των διαφόρων ψυχικών ανωμαλιών.

2. Βλ. πάνω σ' αυτό Εισαγωγή, σ. 3-5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΧΑΜΗΛΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

I. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

1. Θεωρούμε σκόπιμο να διατυπώσουμε μερικές προκαταρκτικές παρατηρήσεις πριν προχωρήσουμε στις εξηγήσεις που εμείς αποδεχόμαστε και προτείνουμε.

Οι εξηγητικές θέσεις που θα εκθέσουμε στη συνέχεια είναι προσωπικές μας απόψεις, στις οποίες καταλήξαμε αφού λάβαμε υπ' όψη τις ήδη προβληθείσες άλλες σχετικές θεωρίες. Από το κείμενο ή τις υποσημειώσεις μας προκύπτει ή τυχόν σύμπτωση ή παραλλαγή ή αντίθεσή μας με θεωρίες άλλων μελετητών.

Δεν θεωρούμε ότι οι απόψεις μας αποτελούν οριστικές εξηγήσεις. Κατά μεγάλο μέρος είναι εύλογες, κατά τη γνώμη μας, υποθέσεις, που έχουν ανάγκη εμπειρικής επαλήθευσης ως προς αρκετά σημεία, για τα οποία η υπάρχουσα ήδη είναι ανεπαρκής ή αμφίβολη.

Παρ' όλο που υποθέτουμε ότι οι βαθύτερες ρίζες και των τριών ιδιοτεροτήτων που αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης μας είναι κοινές και επιδρούν κατά διαφόρους μηχανισμούς προς τη μία ή την άλλη ιδιαιτερότητα, η απόπειρα κατανόησης και αιτιώδους εξήγησης της καθεμιάς θα γίνει, για λόγους σαφήνειας και συστηματικότητας, χωριστά. Η χωριστή αυτή προσέγγιση τελικά θα επιβεβαιώσει ή διαψεύσει τις κοινές βαθύτερες ρίζες που τυχόν ενυπάρχουν.

II. Πρώτος αιτιώδης παράγοντας: Υποταγή, νεύρωση και κατάθλιψη των Γαντί επίθεσης κατά τρίτων

1. Ως βασικός παράγοντας που προκαλεί το φαινόμενο της ποσοτικά μειωμένης γυναικείας εγκληματικότητας νομίζω ότι θα πρέπει να θεωρηθεί ο παρακάτω.

Οι κοινωνικοί στερεότυποι ρόλοι επιβάλλουν στους άντρες ενεργητική αντίδραση και επιθετικότητα όταν κάποιος τους προσβάλλει, τους επιτίθεται ή τους καταπιέζει. Στη γυναίκα επιβάλλουν υποταγή, παθητικότητα, μη επιθετικότητα. Από την πιο τρυφερή παιδική ηλικία αυτά τα πρότυπα συμπεριφοράς εισδύουν στο υποσυνείδητο των δύο φύλων και κατά κανόνα μετατρέπονται σε χαρακτηριστικές ιδιότητές τους. Και αν αυτό δεν συμβεί πλήρως, καταβάλλεται προσπάθεια, τόσο από τον Α. όσο και από τη Γ., συμμόρφωσης σ' αυτά, επίδειξης από αυτούς στην κοινωνία εικόνας εναρμονιζόμενης με αυτά. Η οικονομική και κοινωνική εξάρτηση της γυναίκας από τον άντρα, που ως εδώ και λίγες δεκαετίες αποτελούσε τον κανόνα και σε αρκετές χώρες εξακολουθεί να τον αποτελεί, τροφοδοτούσε αυτές τις ιδιότητες των γυναικών και

ενίσχυε την προσπάθειά τους ανταπόκρισης στο ρόλο υποταγής και παθητικότητας.

Ενισχυτικός αυτής της στάσης της Γ. είναι και ο πολύ διαδεδομένος μύθος του γυναικείου μαζοχισμού, που υποστηρίζει ότι η Γ. είναι δήθεν έτσι φτιαγμένη που να αισθάνεται ευχαρίστηση και ηδονή όταν υποτασσόμενη υποφέρει σωματικά και ψυχικά. Ο μύθος αυτός, ικανοποιητικός των εξουσιαστικών τάσεων των Α. και καθησυχαστικός της συνείδησής τους, έχει αφομοιωθεί και από τις Γ. σε σημαντικό βαθμό, πράγμα που τους αφαιρεί την ικανότητα ενεργητικής αντίδρασης και τις οδηγεί σε παθητικότητα και αυτοκατηγορία (για τα δικά τους δεινά καθώς και για εκείνα των αντρών και των παιδιών τους).⁽¹⁾ Αυτή η στάση αποτελεί πιθανή εισαγωγή σε νευρωτικές ή σε βαρύτερες ψυχοπαθολογικές καταστάσεις.

Φυσική συνέπεια αυτών των διαφορετικών βασικών στάσεων του Α. και της Γ. είναι ότι, σε περίπτωση σοβαρών αποστερήσεων, ματαιώσεων σημαντικών επιθυμιών, σε περίπτωση μειωτικών της προσωπικότητας επιθέσεων ή προσβολών, τα δύο φύλα βρίσκουν διαφορετικούς τρόπους αντίδρασης, διαφορετικές διεξόδους στις βαθείες συναισθηματικές αναταραχές και εντάσεις που αυτά τα γεγονότα τους προκαλούν.

Έχει επικρατήσει στην εγκληματολογία η άποψη, που έχει τις ρίζες της στον Aichorn, ότι το έγκλημα και η νεύρωση αποτελούν τις δύο διαφορετικές διεξόδους τις οποίες βρίσκουν οι συναισθηματικές και συγκινησιακές εντάσεις, το μίσος, τα πάθη, οι ματαιώσεις βασικών τάσεων και επιθυμιών, αν δεν βρουν άλλη λύση.⁽²⁾

Αν το άτομο, δηλαδή, οποιουδήποτε φύλου, δεν κατορθώσει να βρει άλλες ομαλότερες αντιδράσεις, πρακτικές (π.χ. τη δικαστική οδό) ή ψυχικές (μηχανισμούς άμυνας του εγώ εξουδετερωτικούς της βαθείας ψυχικής πίεσης κ.λ.), οι διεξοδοί που απομένουν είναι δύο και βρίσκουν προς αντίθετη κατεύθυνση: η μια είναι η εντόπιση-σωστή ή εσφαλμένη- από το φορέα των δυσάρεστων αυτών ψυχικών καταστάσεων του τρίτου ο οποίος, κατά τη γνώμη του, φταίει γι' αυτή του την αφόρητη ψυχική κατάσταση και στη συνέχεια η επίθεση εναντίον του· η άλλη είναι η απόπνιξη αυτής της ψυχικής πίεσης, η υποταγή και η ενοχοποίηση του εαυτού του ως υπαίτιου για την οδυνηρή ψυχική του κατάσταση, που μπορούν να καταλήξουν σε νεύρωση. Έτσι, αυτός που εγκληματεί εντοπίζει ως εχθρό του τον τρίτο και επιτίθεται εναντίον του, ενώ ο νευρωτικός θεωρεί εχθρό τον ίδιο του τον εαυτό και αυτοεπιτίθεται, τρώγεται εσωτερικά.⁽³⁾

1. Βλ. για το όλο θέμα PAULA J. CAPLAN, *The Myth of Women's Masochism*, Ν. Υόρκη, 1987, ιδίως σ. 22 ε. και σσ. 25-27.

2. Βλ. Α. AICHORN, *Verwahrloste Jugend*, Βιέννη, 1925.

3. Βλ. Α. HESNARD, *Psychologie du crime*, Παρίσι, Payot, 1963, σ. 166, σ. 171 επ., σ. 128 υποσ. 3; Α. YOTOPOULOS - MARANGOPOULOS, *Les mobiles du délit*, Παρίσι, LGDJ, 1974, σ. 41, Η. KAUFMAN, *Criminologie*, T.I. Stuttgart, Kohlhammer, 1971, σ. 101; H.R. LÜCKERT, *Konfliktpsychologie*, 1957, σ. 168 επ., J. LÉAUTE, *Criminologie et science pénitentiaire*, Παρίσι, PUF, 1972, σ. 500, D. KRECH και R.S. CRUTCHFIELD, *Grundlagen der Psychologie*, γερμ. μετάφρ. Wendt και Ewert T. I, σ. 357 επ., Α. TURK *Criminality and the Legal Order*, Chicago 1969, σ. 143; M.M. BARRETT και M. McINTOSH, *The Antisocial Family*, Λονδίνο, 1982, Contra, M. CÉNAC & J. LACAN *Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie*, στα Actes II Congrès Intern. Crimin., T. II, Παρίσι 1950, PUF, σ. 141 επ., Βλ. συνοπτικά διαφορετικές απόψεις σε Α. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η μεταχείριση των ψυχικώς ανωμάτων εγκληματιών*, Αθήνα, 1975, σ. 73 και σ. 168.

Με άλλα λόγια, εγκληματίας και νευρωτικός υποφέρουν ψυχικά από ανάλογες απογοητεύσεις, ματαιώσεις, πάθη, συγκρούσεις. Αλλά, ενώ ο εγκληματίας κατευθύνεται εναντίον ενός τρίτου για να απελευθερωθεί από την οδυνηρή ψυχική πίεση που ξεπερνάει τα υπαρξιακά όρια της αντίστασής του, ο νευρωτικός βρίσκει διέξοδο στην αυτεπίθεση, δια μέσου των συμβολικών νευρωτικών συμπτωμάτων.⁽¹⁾

Διέξοδο παρεμφερή αποτελεί και η κατάθλιπτική ψυχική κατάσταση (depression) όχι μόνο νευρωτικής αλλά και ψυχωσικής μορφής (καταθλιπτική ψύχωση).⁽²⁾

Εξαίρεση αποτελεί μια ευάριθμη κατηγορία νευρώσεων που συνίσταται σε υπερβολικά αισθήματα ενοχής, όταν ο νευρωτικός τείνει υποσυνείδητα στην τιμώρησή του για εγκληματικές διαθέσεις του που το Υπερ-εγώ του αποδοκιμάζει. Τότε στρέφεται τελικά προς το έγκλημα –χονδροειδώς διαπραττόμενο κατά κανόνα– με υποσυνείδητο το κίνητρο να συλληφθεί, τιμωρηθεί και έτσι ανακουφισθεί από τα έντονα αισθήματα ενοχής και από την εσωτερική σύγκρουση που τον κάνουν να υποφέρει πολύ⁽³⁾. Ωστόσο νευρωτικά συμπτώματα εντοπίζονται κάποτε και σε εγκληματίες, οι οποίοι, πάντως, θεωρείται ότι δεν κατέφυγαν στο έγκλημα λόγω της νευρώσής τους, αλλά λόγω της όλης προσωπικότητάς τους σε συνδυασμό με τις εξωτερικές συνθήκες. Η νευρωτική κατάσταση μπορεί να επηρέασε ιδίως το είδος και τη μορφή του εγκλήματος.⁽⁴⁾

Από τις δυο αυτές διεξόδους (επίθεση κατά του τρίτου ή νευρώση-κατάθλιψη) είναι εύλογο, βάσει των ρόλων που η κοινωνία τους edίδαξε και επέβαλε και των χαρακτηρισολογικών ιδιοτήτων και στάσεων που από αυτούς τους ρόλους επήγασαν, οι μεν Α. να καταφεύγουν συχνότερα στην πρώτη, δηλαδή στο έγκλημα, οι δε Γ. στη δεύτερη, δηλαδή στη νευρώση ή κατάθλιψη. «Η κατάθλιψη μάλλον παρά η επίθεση είναι η γυναικεία αντίδραση στην απογοήτευση ή απώλεια», γράφει κατά λέξη Η Chesler στο σημαντικό έργο της *Women and Madness*.⁽⁵⁾ Ενδιαφέρον είναι, μάλιστα, ότι οι Γ. που πάσχουν από κατάθλιψη είναι και λεκτικά (verbally) λιγότερο εχθρικές και επιθετικές από τους Α. ομοιοπαθείς τους, πιστές στο γυναικείο πρότυπο ακόμα και σ' αυτή τη συμβολική εκτονωτική διέξοδο της καταπιεστικής τους θλίψης.⁽⁶⁾

Φρονώ, λοιπόν, ότι είναι φυσική συνέπεια αυτών των διαφορετικών ρόλων να υπάρχουν από τη μια μεριά περισσότεροι άντρες εγκληματίες και λιγότεροι νευρωτικοί και καταθλιπτικοί τύποι και από την άλλη λιγότερες γυναίκες εγκληματίες και περισσότερες νευρωτικές και καταθλιπτικές. Με άλλα λόγια ότι αυτή η διαφορά αντίδρασης αποτελεί την βασική αιτία της μειωμένης γ.ε.

1. Βλ. D. ABRAHAMSEN, *The Psychology of Crime*, Columbia Univ. Press, Ν. Υόρκη - Λονδίνο, 1960 (εκανεκδ. 1967), σ. 35, Α. YOTOPOULOS - MARANGOPOULOS, 1974, ο.π., σ. 41.

2. Οι καταθλιπτικοί, κατηγορία ψυχοπαθητικής ιδιοσυστάσιας κατά KURT SCHNEIDER, πάσχουν επίσης από μελαγχολία, εγγενή όμως κατά την κρατούσα άποψη. Βλ. K. SCHNEIDER, *Klinische Psychopathologie*, Stuttgart, G. Thieme, 7η εκδ., 1966, σσ. 18-20.

3. Βλ. D. ABRAHAMSEN, ο.π., σ. 33.

4. Βλ. A. HESNARD, ο.π., σ. 172 και σ. 174; E. DE GREEFF, *Criminogénèse*, στα *Actes II Congrès Intern. Crim.*, T. VI, Παρίσι, PUF, 1950, σ. 276.

5. Βλ. PH. CHESLER, *Women and Madness*, Ν. Υόρκη, Avon, 1973, σ. 44.

6. Βλ. ALFRED FRIEDMAN, *Hostility Factors and Clinical Improvement in Depressed Patients*, στο *Archives of General Psychiatry*, T. 23, 1970, PH. CHESLER, ο.π., σελ. 45.

2. Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι κάποτε γίνεται σύγχυση από τους εγκληματολόγους -κοινωνιολόγους μεταξύ ψυχωσικών καταστάσεων και νευρώσεως και αυτό, νομίζω, ότι τους οδηγεί στη σκέψη ότι ενυπάρχει αντίφαση στον ισχυρισμό ότι η ψυχική ανωμαλία άλλοτε εμφανίζεται ως εγκληματογόνος παράγοντας ενώ άλλοτε ως ανασταλτικός της εγκληματικότητας παράγοντας.⁽¹⁾ Πραγματικά αντίφαση δεν υπάρχει, υπάρχει μόνο κακή χρήση του όρου madness ή mental illness για όλες τις ψυχικές ανωμαλίες. Στην περίπτωση των ψυχώσεων (mental illness) πρόκειται για ορισμένες ψυχικές, νόσους που θεωρούνται ως συντελεστικές εγκληματικής δράσης, ενώ στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για νευρωτικές και καταθλιπτικές καταστάσεις, που είναι ανασχετικές τέτοιας δράσης.

Σημειώνουμε ότι η νευρώση διακρίνεται εννοιολογικά από τις ψυχικές νόσους (ψυχώσεις), αλλά και από τις ψυχοπαθητικές ιδιοσυστασίες (βαρείς χαρακτηρολογικές ανωμαλίες, που είναι εγγενείς). Επομένως, όταν μιλάμε για νευρωτικές καταστάσεις δεν πρόκειται για παραφροσύνη, για τρέλλα (madness).

Η νευρώση, ειδικά, αρχικά οριζόμενη ως ψυχική ανωμαλία επίκτητη που προέρχεται από μια ενστικτώδη τάση της οποίας την ικανοποίηση απαγόρευσε και απώθησε στο υποσυνείδητο το Υπερεγώ -ο κήνσoras του ψυχικού βίου, οι ηθικές αρχές κάθε ατόμου (Freud)- διευρύνθηκε, αργότερα, σε ψυχική ανωμαλία που προέρχεται από μη κανονική εξέλιξη της προσωπικότητας κατά τις βασικές υποσυνειδητές τάσεις της γενικά, καθώς και από βαθύτερες υποσυνειδητές συγκρούσεις ανάμεσα σε βασικές τάσεις ή ανάμεσα σε μια βασική τάση και το Υπερεγώ (K. Jung, κ.α.).⁽²⁾

Η αλήθεια είναι, ωστόσο, ότι η διάκριση μεταξύ νευρώσεων από τη μια μεριά και ψυχώσεων και βαρειών χαρακτηρολογικών ανωμαλιών από την άλλη δεν είναι πάντα ευδιάκριτη στην πράξη. Μερικές ψυχικές νόσοι παρουσιάζουν συνδυασμό περισσότερων νευρωτικών συμπτωμάτων (φοβίας, κατάθλιψης, ιδεοληψίας, υπερβολικών αισθημάτων ενοχής κ.λπ.), αλλά παραπλεύρως και γενικότερη ψυχική ανωμαλία και μια εξελικτική προς αποσύνθεση της προσωπικότητας πορεία. Δυσκολότερη ίσως είναι η διάκριση μερικές φορές μεταξύ μερικών περιπτώσεων νευρώσεως και μερικών μορφών ψυχοπαθητικής ιδιοσυστασίας, ιδίως όταν δυσχερής είναι η διαπίστωση του εγγενούς ή μη χαρακτήρα της ανωμαλίας (η ψυχοπαθητική ιδιοσυστασία θεωρείται εγγενής, η νευρώση επίκτητη). Πάντως και στα δύο αυτά είδη ψυχικής ανωμαλίας δεν τίγεται η νοητική λειτουργία, δεν αποσυντίθεται η προσωπικότητα, ενώ πάσχει ο συναισθηματικός κόσμος.⁽³⁾

Μεταξύ των ψυχικών παθήσεων για τις οποίες γίνεται από μερικούς συγγραφείς δεκτό ότι μπορούν να συντελέσουν στη διάπραξη εγκληματικών πράξεων (εφ' όσον συντρέξουν και άλλοι παράγοντες ενδογενείς και εξωγενείς) συγκαταλέγεται η σχι-

1. Βλ. A. MORRIS, ό.π., σ.52.

2. Βλ. συνοπτικά εξέλιξη της έννοιας της νευρώσεως, Α. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., 1975, σ. 164 επ.

3. Για να παρακάμψουν αυτές τις δυσκολίες μερικοί ψυχίατροι, αντί να μιλούν για νευρώσεις μιλούν για νευρωτικά συμπτώματα, ασχέτως με το είδος της ψυχικής ανωμαλίας (νεύρωση ή ψύχωση ή ψυχοπαθητική ιδιοσυστασία) από την οποία πηγάζουν. Νομίζω ότι η κλήρης σύγχυση ορίων μεταξύ ψυχικών ανωμαλιών προκαλεί και περαιτέρω συγχύσεις, κάποτε με ουσιαστικές συνέπειες, ιδίως στις κοινωνικές δίκες, κατά την κρίση για την έλλειψη ή μείωση της ικανότητας καταλογισμού.

ζοφρένεια ⁽¹⁾ και η ψυχική επιληψία ⁽²⁾ καθώς και οι ψυχοπαθητικές ιδιοσυστασίες (βαρείες χαρακτηρολογικές ανωμαλίες) του συναισθηματικά ψυχρού, του εκρηκτικού ⁽³⁾ και του επιληπτοειδούς ⁽⁴⁾. Πάντως αυτές οι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις είναι λιγότερο εγκληματογόνες από όσο κοινώς νομίζεται, ⁽⁵⁾ ασφαλώς όμως δεν είναι σε καμιά περίπτωση ανασχετικές της εγκληματικότητας, όπως οι νευρωτικές και καταθλιπτικές καταστάσεις.

3. Για να επιβεβαιωθεί η θέση μας πρέπει να υπερέχει ο αριθμός των Α. εγκληματιών αλλά και ο αριθμός των Γ. νευρωτικών και καταθλιπτικών. Τα στατιστικά στοιχεία που επιβεβαιώνουν τη μεγαλύτερη α.ε. έχουν ήδη εκτεθεί παραπάνω. ⁽⁶⁾ Είναι ανάγκη όμως να αποδειχθεί και το αντίστροφο, δηλαδή ο μεγαλύτερος αριθμός Γ. νευρωτικών και καταθλιπτικών.

Κατ' αρχήν είναι βεβαιωμένη στατιστικά η σημαντική αριθμητική υπεροχή των Γ. που χαρακτηρίζονται ψυχικά ανώμαλες, υπο την ευρύτερη έννοια του όρου. Έχει, ωστόσο, διαπιστωθεί από σύγχρονους μελετητές, ιδίως Γ., γνώστες της φεμινιστικής άποψης των πραγμάτων, ότι για το χαρακτηρισμό αυτό λειτουργούν διπλά κριτήρια. Μπροστά, δηλαδή, σε μια ίδια αποκλίνουσα συμπεριφορά, οι Γ. ευκολότερα χαρακτηρίζονται ψυχικά ανώμαλες παρά οι Α. Εάν η αποκλίνουσα συμπεριφορά είναι αξιόποινη, συχνότερα οι Γ. δράστες χαρακτηρίζονται ψυχικά ανώμαλες, ενώ οι Α. δράστες απλά εγκληματίες. ⁽⁷⁾

Η γνώμη μας είναι ότι το γεγονός αυτό είναι εξηγήσιμο, αν λάβουμε υπ' όψη ότι ο χαρακτηρισμός των ψυχικά ανώμαλων ατόμων γίνεται με κοινωνικά κριτήρια και ότι αυτά παίρνουν ως βάση το βαθμό δυσαρμονίας της συγκεκριμένης συμπεριφοράς από την κοινωνικά αναμενόμενη. Έτσι, δεν είναι παράδοξο ότι οι Α. που εγκληματούν θεωρούνται σπανιότερα από τις Γ. που επίσης εγκληματούν ψυχικά ανώμαλοι, αφού η

1. Βλ. PH. CHESLER, ο.π. σ. 50. Α. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ, ο.π., 1975, σ. 119, σσ. 121-123.

2. Βλ. G. HEUYER, Les troubles mentaux, étude criminologique, Παρίσι, 1968, σ. 211. PH. CHESLER, ο.π. σ. 49. Για τις σχετικές διαφορές απόψεων Γερμανών και Ελβετών ψυχιάτρων και εγκληματολόγων απ' ενός, και Γάλλων και Ιταλών απ' ετέρου. Βλ. Α. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ, ο.π. 1975, σ. 126-130.

3. Για τους συναισθηματικά ψυχρούς και εκρηκτικούς, δύο από τους δέκα τύπους των ψυχοπαθικών ιδιοσυστασιών του KURT SCNEIDER (Die psychopathischen Persönlichkeiten, 9η Έκδοση, Βιέννη, 1950), και τη σχέση -ιδίως των πρώτων- με την εγκληματικότητα. βλ. Α. HESNARD, ο.π., σ. 79. B. DI TULLIO Principi di Criminologia Clinica, Ρώμη, Istituto di Medicina Sociale, 1954, σ. 160 εκ.

4. Βλ. B. DI TULLIO, ο.π., σ. 181.

5. Οι σχετικές απόψεις πάνουν ολόκληρο φάσμα που αρχίζει από την (άλλοτε κρατούσα) αντίληψη για την πολύ αυξημένη συχνότητα εγκληματιών ανάμεσα στους ψυχικά αρρώστους μέχρι την άποψη για τη μειωμένη συχνότητα εγκληματιών ανάμεσα στους ψυχικά αρρώστους σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό. Βλ. σχετικά στοιχεία και απόψεις σε Α. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ, 1975, ό.π., σ. 122 εκ., 125, 228 εκ., 136, 160 εκ. Την πρώτη άποψη εκπροσωπούν κυρίως ο E. BLEULER (ιδίως για ανθρωποκτονίες από σχιζοφρενείς, αναφέρεται από H. KAUFMAN, ό.π., σ. 154) και ο A. WETZEL, Über Massenmörder, 1920, σ. 17 και σ. 49 ε. Για τη δεύτερη, βλ. H. STEADMAN και COCOZZA, We Can Predict Who is Dangerous, στο *Psychology Today*, T. 8, 1975, σσ. 32-35 (όπου επισκόπηση αμερικανικών ερευνών). Ωστόσο αμφιβολίες γεννούν για την ακρίβεια των πολύ χαμηλού δείκτη οι έρευνες που καταλήγουν σε πολύ σοβαρό σκοτεινό αριθμό ψυχικά πασχόντων, βλ. R. PLUNKETT και J. GORDON, Epidemiology and Mental Illness, N. Υόρκη, Basic books, 1960.

6. Μέρος Α', Κεφ. Πρώτο.

7. Βλ. PHYLLIS CHESLER, ό.π. σ. 68-71 και σ. 57.

επιθετικότητα και η ενεργός αντίδραση, έστω και με βία, κατ' αρχήν συνάδει με τον «ανδρισμό» τους, τον κοινωνικά αναμενόμενο ρόλο τους, ενώ των Γ. ο ρόλος και η αναμενόμενη συμπεριφορά είναι αντίθετη προς κάθε επιθετική (ιδίως βίαιη) αντίδραση. Επομένως η επιθετική και μάλιστα εγκληματική αντίδραση μιας Γ. αποτελεί μεγαλύτερη δυσαρμονία και γίνεται αισθητή σαν πολύ σοβαρότερη απόκλιση από την κοινωνικά αναμενόμενη γι' αυτήν παρά η αντίστοιχη αντίδραση του Α. Θεωρείται άρα, πολύ πιθανότερα δηλωτική ψυχικής ανωμαλίας.

Γι' αυτό, στην ιστορία της μεταχείρισης των ψυχικά πασχόντων, μπορούμε να διαπιστώσουμε περιπτώσεις Γ., που στη συνέχεια, εγκαταλείποντας, παρ' όλους τους σιγματιστικούς για την ψυχική τους υγεία χαρακτηρισμούς, τα πρότυπα γυναικείας συμπεριφοράς, έγιναν διάσημες.⁽¹⁾ Τα παραπάνω σημαίνουν ότι οι στατιστικές διογκώνουν την ψυχοπαθολογική ποσοτική φαινομενολογία των Γ. γενικά.

Οι ψυχικές ασθένειες είχαν καταντήσει να θεωρούνται, ιδίως τον περασμένο και τις πρώτες δεκαετηρίδες αυτού του αιώνα, γυναικεία αρρώστια (Female Malady). Ακόμα δε περισσότερο η υστερία⁽²⁾, νεύρωση που ιδιαίτερα και υπό νέο πρίσμα μελετήθηκε από τους S. Freud και Breuer (περίπτωση Anna O. από τον Breuer και περίπτωση Dora από τον S. Freud). Και οι δυο αυτές φορείς της υστερίας ήταν Γ. εξαιρετικής ευφυΐας και ευρέων ενδιαφερόντων που αισθάνονταν την ανάγκη ουσιαστικής αξιοποίησής τους, η οποία έμενε ανικανοποίητη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπέφεραν πράγματι από υστερία. Με άλλα λόγια, οι στερητικές καταστάσεις Γ. λόγω των συνθηκών της ζωής τους συντελούν και πραγματικά στη γένεση ψυχικών ανωμαλιών, ιδίως νευρωτικής φύσης.⁽³⁾

4. Ας προσεγγίσουμε όμως τα υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία. Η εικόνα που παρουσιάζουν οι ψυχικά πάσχοντες Α. και Γ. στις ΗΠΑ προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα 42, ο οποίος έχει καταρτισθεί από την Phyllis Chesler με βάση τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Υγείας, Παιδείας και Πρόνοιας, των ετών 1966, 1967 και 1968.

Ο πίνακας αυτός εμφανίζει σημαντική υπεροχή των Γ. στις κύριες ψυχοπαθολογικές ανωμαλίες, τις οποίες μάλιστα χαρακτηρίζει «γυναικείες» (ψυχωσική κατάθλιψη, μανιοκαταθλιπτική ψύχωση, ψυχονευρώσεις, ψυχοφυσιολογικές (psychophysiological), διαταραχές, ψυχώσεις (psycotic), σχιζοφρένεια, παράνοια, δηλητηρίαση με τοξικές (δηλητηριώδεις) ουσίες ενώ «ανδρικές», στις οποίες πλειοψηφούν οι Α., χαρακτηρίζει μόνο τον αλκοολισμό, την τοξίνωση με οινόπνευματώδη (alcohol intoxication), την τοξικομανία και τις διαταραχές της προσωπικότητας (αρκετά αόριστος όρος).

Από τις «γυναικείες» παθήσεις πρώτες έρχονται οι ψυχονευρωτικές καταστάσεις

1. Για παράδειγμα αναφέρουμε τις περιπτώσεις Florence Nightingale και E. Lanchester, βλ. ELAINE SHOWALTER, *The Female Malady*, Ν. Υόρκη, Penguin, 1987, σ. 62 και σ. 146 αντίστοιχα.

2. Χρειάστηκε να ανακαλυφθούν περιπτώσεις ανδρών υστερικών κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο για να παύσει να θεωρείται η υστερία γυναικεία αρρώστια. Περιφημη είναι η συμβολή του Άγγλου ψυχιάτρου W.H.R., RIVERS, βλ. E. SHOWALTER, ό.π. σ. 181 επ.

3. Η πρώτη θεράπευτηκε όταν της δόθηκε η ευκαιρία να σταδιοδρομήσει και μάλιστα λαμπρά. Βλ. E. SHOWALTER, ό.π. σ. 155 επ., ιδίως 161.

ΠΙΝΑΚΑΣ 42 (ΗΠΑ)*
Ποσοστά ψυχικά πασχόντων κατά διαγνωστικές κατηγορίες και φύλο κατά τα έτη 1966-1968

Διαγνωστική κατάταξη	Γενικά Νοσοκομεία			Κλινικές εξωτερικών ασθενών			Ιδιωτικά Νοσοκομεία			Νοσοκομεία και Διοικ. Νοσοκομεία και Διοικ. Νοσοκομεία			Κρατικά Διαμερισμάτων	
	Συνολικός αριθμός ασθενών	Γ.	Α.	Συνολικός αριθμός ασθενών	Γ.	Α.	Συνολικός αριθμός ασθενών	Γ.	Α.	Συνολικός αριθμός ασθενών	Γ.	Α.	Γ.	Α.
Γυναικείες Νόσοι														
Ψυχωσική κατάθλ.	30.743	69%	31%	5.453	73%	27%	7.140	73%	27%	6.058	68%	32%		
Μανιοκαταθλιπτική ψύχωση	28.232	64%	36%	8.411	67%	33%	7.579	66%	34%	36.694	69%	31%		
Ψυχονευρώσεις	378.289	70%	30%	156.525	68%	32%	61.241	66%	34%	20.159	64%	36%		
Ψυχοφυσιολογικές ανωμαλίες	27.562	67%	33%	5.317	59%	41%	858	64%	36%	547	63%	37%		
Ψυχώσεις	262.961	64%	36%	143.092	62%	38%	57.882	66%	34%	636.195	54%	46%		
Σχιζοφρένεια	158.689	61%	39%	116.088	60%	40%	32.548	63%	37%	546.237	51%	49%		
Παράνοια	59.718	57%	43%	38.030	57%	43%	10.418	67%	33%	191.309	53%	47%		
Τοξίνωση με δηλητηριώδη ουσία	20.229	60%	40%	831	56%	44%	1.103	58%	42%	1.508	48%	52%		
Ανδρικές νόσοι														
Αλκοολισμός	69.183	25%	75%	20.564	22%	78%	9.487	29%	71%	18.168	18%	82%		
Τοξίνωση από οινοπνευματώδη	52.087	27%	73%	3.907	30%	70%	6.054	27%	73%	37.943	25%	75%		
Τοξικομανία	11.004	36%	64%	3.622	24%	76%	1.643	45%	55%	3.081	23%	77%		
Διαταραχές προσωπικότητας	143.142	40%	60%	169.239	44%	56%	21.717	41%	59%	44.064	23%	77%		

* Πηγή: Reference Tables of Patients in Mental Health Facilities, U.S. Department of Health, Education and Welfare, 1966, 1967, 1968. Από PH. CHELSER, ο.π., σσ.42-43 α'

με ποσοστό 70% Γ. (και 30% Α.), πάνω στο συνολικό αριθμό πασχόντων αυτής της κατηγορίας. Δεύτερες οι ψυχωσικές καταθλίψεις με 69% Γ. (και 31% Α.).

Επειδή, όπως είναι γνωστό, μεγάλος αριθμός ψυχικά πασχόντων νοσηλεύεται έξω από νοσοκομεία ή κλινικές, το Υπουργείο Υγείας, Παιδείας και Πρόνοιας των ΗΠΑ δημοσίευσε το 1970 τα αποτελέσματα έρευνας η οποία διεξήχθη τα έτη 1960-1962 πάνω σε 7.710 πρόσωπα, που επελέγησαν ως αντιπροσωπευτικά των 111 εκατομμυρίων ενηλίκων πολιτών που δεν είχαν νοσηλευθεί σε θεραπευτικά ιδρύματα και ήταν ηλικίας 18-79 ετών. Ο παρακάτω πίνακας 43 συνοψίζει τα αποτελέσματα, κατά φύλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 43 (ΗΠΑ)*

Συμπτώματα	Α.	Γ.
Νευρική κατάπτωση	3,2	6,4
Αίσθημα επικείμενης νευρικής κατάπτωσης	7,7	17,5
Νευρικότητα	45,1	70,6
Αδράνεια	16,8	32,5
Αϋπνία	23,5	40,4
Τρομώδης κίνηση χεριών	7,0	10,9
Νυχτερινοί εφιάλτες	7,6	12,4
Ιδρωμένα χέρια	17,0	21,4
Λιποθυμίες	16,9	29,1
Πονοκέφαλοι	13,7	27,8
Τίγγοι (ζάλες)	7,1	10,9
Ταχυπαλμία ή βραδυπαλμία	3,7	5,8

* Ο πίνακας αυτός παρουσιάζει εκατοστά πάνω στο συνολικό πληθυσμό των ΗΠΑ που δεν νοσηλεύθηκε σε ψυχιατρεία (αντιπροσωπευτικό δείγμα 7.710 προσώπων).

Πηγή: H. DUPUY, A. ENGEL, B.K. DEVINE, J. SCANLON και L. QUEREC «Selected Symptoms of Psychological Distress», U.S. Department of Health, Education and Welfare, Αύγ. 1970. Ο πίνακας αυτός είναι διαρρυθμισμένος από Ph. Chesler, ο.π., σ. 117 και στη συνέχεια απο μάς.

Τα επιλεγέντα συμπτώματα, για τα οποία τα παραπάνω 7.710 πρόσωπα εξετάστηκαν, είναι νευρωτικά συμπτώματα. Γι' αυτό ο πίνακας αυτός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θέση μας. Από αυτόν προκύπτει, λοιπόν, ότι όλα ανεξαιρέτως τα συμπτώματα αυτά συναντώνται σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό στις Γ. παρά στους Α.

Σχετικά με τον ίδιο πίνακα 43 νομίζω ότι είναι χρήσιμο να προσθέσω μερικές συμπληρωματικές πληροφορίες. Οι λευκές Γ. που δεν παντρεύτηκαν ποτέ παρουσιάζ-

ζουν λιγότερα νευρωτικά συμπτώματα από τις λευκές παντρεμένες ή διαζευγμένες.

Από έκθεση της Κοινής Επιτροπής επί της Ψυχικής Υγείας και Ασθένειας που δημοσιεύθηκε το 1960 στις ΗΠΑ προέρχονται οι εξής πληροφορίες, πάντα σχετικά με μη νοσηλευθέντες σε ψυχιατρικά θεραπευτήρια ενήλικους:

α. Περισσότερα νευρωτικά συμπτώματα αναφέρθηκαν από Γ. παρά από Α. σε όλους τους τομείς προσαρμογής και ειδικά στις οικογενειακές και συγγενικές σχέσεις.

β. Οι διαζευγμένες και χωρισμένες Γ. αναφέρουν συχνότερα από τις άλλες ομάδες επικείμενη νευρική κατάρρευση.

γ. Η κατηγορία των Γ. που ζουν μόνες (άγαμες, χωρισμένες, διαζευγμένες ή χήρες) έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα ψυχικών διαταραχών από τις έγγαμες⁽¹⁾.

δ. Α. και Γ. εξίσου παραπονιόνταν ότι είναι δυστυχείς. Οι Γ. όμως συχνότερα παραπονιόνταν και για νευρική κατάρρευση και ανάγκη βοήθειας.

Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι στην Αγγλία τόσο στην εποχή που ο εγκλεισμός στα ψυχιατρεία ήταν η βασική θεραπευτική μέθοδος όσο και σήμερα, που τα ψυχότροπα φάρμακα κυριαρχούν ως θεραπευτική αγωγή με παράλληλη καταργητική τάση των ψυχιατρείων (ιδίως ως ιδιαίτερων θεραπευτικών ιδρυμάτων) το γυναικείο φύλο εξακολουθεί πάντοτε να αποτελεί την πλειοψηφία των ψυχικά πασχόντων.

Ο πίνακας 44 δίνει μια εικόνα της αναλογίας ψυχικά πασχόντων Α. και Γ. ανά 100.000 κατοίκους της Αγγλίας και Ουαλίας (με βάση τους νοσηλευθέντες στα ψυχιατρεία και στα νοσοκομεία Αγγλίας και Ουαλίας) κατά τα έτη 1970 και 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ 44 (Αγγλία και Ουαλία)*

Διαγνωστική Ομάδα	Φύλο	1970	1971
Σύνολο διαγνώσεων	Α	197	202
	Γ	273	278
Σχιζοφρένεια, σχιζοσυναισθηματικές } διαταραχές, παράνοια	Α	58	55
	Γ	61	58
Καταθλιπτικές ψυχώσεις, κυκλοτερής } (involutional) μελαγχολία,	Α	23	24
	Γ	55	55
Γεροντικές και προγεροντικές } καταστάσεις	Α	6	6
	Γ	12	12
Αλκοολική ψύχωση	Α	2	3
	Γ	1	1

1. Αυτό φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με τα παρακ. αναφερθέντα ευρήματα της Επιτροπής του 1970. Νομίζω όμως ότι η κατηγορία αυτή της έκθεσης του 1960 είναι πολύ ευρύτερη της κατηγορίας των Γ. της έκθεσης του 1970 (Γ. που δεν παντρεύθηκαν ποτέ). Επομένως δεν είναι συγκρίσιμες.

1. Προκειμένου για εσωτερικούς νοσηλευόμενους στα ψυχιατρεία είναι κατανοητή η αριθμητική υπεροχή των βαρύτερων ψυχωσικών περιπτώσεων.

Διαγνωστική Ομάδα	Φύλο	1970	1971
Άλλες ψυχώσεις	A	10	11
	Γ	15	16
Ψυχονευρώσεις	A	18	18
	Γ	37	39
Αλκοολισμός	A	14	16
	Γ	4	4
Τοξικομανία	A	3	3
	Γ	2	2
Διαταραχές της προσωπικότητας	A	22	23
και της συμπεριφοράς	Γ	23	23
Διανοητική κατάπτωση	A	2	2
	Γ	2	2
Άλλες ψυχιατρικές καταστάσεις	A	4	5
	Γ	5	6
Οποιοσδήποτε άλλες καταστάσεις	A	34	36
	Γ	59	61

* Ο πίνακας αναφέρει αριθμούς Α. και Γ. νοσηλευομένων για κάθε πάθηση πάνω σε 100.000 κατοίκους της Αγγλίας και Ουαλίας.

Πηγή: DHSS Inpatient Statistics for Psychiatric Hospitals and Units in England and Wales, 1970-1972. Από C. Smart, ο.π., σ. 160.

Ο πίνακας αυτός παρέχει σαφή εικόνα της γυναικείας υπεροχής στις ψυχοπαθολογικές καταστάσεις γενικά (197 Α. προς 273 Γ. το 1970 και 202 Α. προς 278 Γ. το 1971). Από όλες τις διαγνωστικές περιπτώσεις οι Γ. παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη προς τα άνω διαφορά από τους Α. στις καταθλιπτικές και μελαγχολικές καταστάσεις καθώς και στις νευρώσεις (οι Γ. υπερδιπλάσιες των Α.). Στις σχιζοφρενικές και παρανοϊκές καταστάσεις, οι οποίες εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συχνότητα ⁽¹⁾, η διαφορά μεταξύ των φύλων είναι ελάχιστη (58Α - 61Γ το 1970, 55 Α - 58 Γ το 1971). Οι αγγλικοί πίνακες ψυχικά πασχόντων παρουσιάζουν προβάδισμα των Γ σχεδόν σε όλες τις ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, αλλά τουλάχιστον δεν χωρίζουν ρητά τις καταστάσεις αυτές σε «γυναικείες» και σε «ανδρικές».

Νεώτερες έρευνες απέδειξαν ότι οι Γ. στην Αγγλία εκπροσωπούν το 60% των νοσηλευομένων στα ψυχιατρεία (ψυχιατρικά τμήματα νοσοκομείων) της Αγγλίας.⁽²⁾ ενώ ειδικές έρευνες απέδειξαν ότι, κατά το τέλος της δεκαετίας του 1970, 21% των Γ. που υπέφεραν ψυχικά έπαιρναν ψυχοτρόπα φάρμακα, απέναντι στο 9,7% των Α. που ακολουθούσαν ανάλογη αγωγή.⁽³⁾

2. Βλ. Α. MORRIS, ο.π., σ. 52.

3. Βλ. E. SHOWALTER, ο.π., σ. 249, η οποία παραπέμπει στον MICHAEL MACDONALD, *Mystical Bedlam: Madness, Anxiety, and Healing in seventeenth century England*, Cambridge, 1981, σσ. 36-40.

Σε σχετικές έρευνες self report (αυτοβιογραφικές απαντήσεις) που έγιναν στην Αγγλία, στον Καναδά και στη Σουηδία διαπιστώθηκε –οι ίδιες οι Γ. το δήλωσαν– ότι είναι περισσότερο ψυχικά διαταραγμένες παρά οι άντρες τους.⁽¹⁾

Ειδική έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα σ' ένα δείγμα εφήβων από το Ψυχολογικό Τμήμα της Ψυχιατρικής Κλινικής του Εθνικού Πανεπιστημίου διαπίστωσε ότι το άγχος και τα καταθλιπτικά συμπτώματα συναντώνται πολύ συχνότερα στα κορίτσια (33%) παρά στα αγόρια (15%).⁽²⁾

5. Τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία συγκλίνουν όλα στη διαπίστωση ότι οι ψυχοπαθολογικές και ιδίως οι νευρωτικές και καταθλιπτικές καταστάσεις είναι πράγματι πολύ συχνότερες στις Γ. παρά στους Α.

Οι Phillips και Segal πρόβαλαν ως υποθετική εξήγηση του αυξημένου αριθμού των γυναικείων ψυχοπαθολογικών κρουσμάτων και της αναλογικής υπεροχής τους πάνω στα ανδρικά το ότι, σύμφωνα με τους ρόλους των φύλων, η αρρώστια γενικά δεν ταιριάζει στον Α., ο οποίος γι' αυτό την αποκρύπτει. Αντίθετα, ταιριάζει στην Γ. που ο ρόλος της επιτρέπει να παραπονείται και να ζητάει βοήθεια.⁽³⁾

Νομίζω ότι στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο. Η Γ., και λόγω της έμμηνης ρύσης και λόγω της εγκυμοσύνης και του τοκετού και λόγω της γενικής στάσης υπομονής που ο ρόλος της της επιβάλλει, έχει συνηθίσει να υπομένει σιωπηλά αρρώστιες και σωματικούς και ψυχικούς πόνους. Οι άνδρες, αντίθετα, είναι ανυπόμονοι και στα δύο και όταν αυτοί δεν αισθάνονται καλά αναστατώνεται συνήθως το σπίτι.

Λόγος θα μπορούσε να γίνει μόνο για κάποια στατιστική υπερεκπροσώπηση των ψυχοπαθολογικών Γ., για την οποία μιλήσαμε στην αρχή της εξέτασης αυτού του παράγοντα, λόγω διπλών κριτηρίων χαρακτηρισμού Α. και Γ. ως ψυχικά πασχόντων. Παρά ταύτα, κατά την γενικά κρατούσα γνώμη,⁽⁴⁾ οι Γ. που πάσχουν ψυχικά ιδίως από νευρώσεις και καταθλίψεις είναι πραγματικά σημαντικά περισσότερες από τους Α. Και ο αριθμός αποπειρών αυτοκτονίας των Γ., εντυπωσιακά ανώτερος παρά των Α., είναι κι' αυτός χαρακτηριστικός της συχνότητας της καταθλιπτικής κατάστασης των Γ.⁽⁵⁾

Και είναι φυσικό. Η ζωή των Γ. – ιδιαίτερα φορτωμένη με πολυάριθμες εμπειρίες αποστερήσεων και ματαιώσεων βασικών τάσεων και επιθυμιών (επιλογής τρόπου

1. Βλ. PH. CHESLER, ο.π., σ. 115.

2. Βλ. Κ. ΣΤΕΦΑΝΗ. Ανακοίνωση: Άγχος και καταθλιπτικά συμπτώματα σ' ένα δείγμα εφήβων (αποτελέσματα έρευνας της ομάδας Μ. ΚΟΚΚΕΒΗ κ.λπ.) στον *Εγκέφαλο*, 1986, Τ. 23, σσ. 233-241.

3. Βλ. D.L. PHILLIPS και B.E. SEGAL, Sexual Status and Psychiatric Symptoms, στο *American Social Review*, Τομ. 34, 1989, σ. 60.

4. Βλ. W.R. GOVE και J.F. TUDOR, Adult Sex Roles and Mental Illness, στο *Amer. J. of Sociol.*, Τ. 78, 1973, τ. 4.

5. Βλ. σχετικά στοιχεία, PH. CHESLER, ο.π., σ. 48 επ. Σημειωτέον ότι οι Γ. διαπράττουν πολύ περισσότερες απόπειρες αυτοκτονιών (69% στις ΗΠΑ), αλλά λιγότερες αυτοκτονίες (30% στις ΗΠΑ). Το ίδιο συμβαίνει και στην Ελλάδα και μάλιστα με μεγαλύτερες αποστάσεις ανάμεσα σε Α. και Γ. Βλ. Στατιστικές Εκτετηρίδες Ελληνικής Αστυνομίας, 1985, για τα έτη 1980-1984 (χωριστά Αστ. Πόλεων και Χωροφυλακής), σ. 91 πιν. 49Α· για 1986, σ. 92, πιν. 49· για 1987, σ. 96, πιν. 51· για 1988 σ. 104, πιν. 55). Θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει το φαινόμενο αυτό, με βάση την ψυχολογία του βάρους, ως δηλωτικό του ότι οι Γ. είναι απογοητευμένες από τη ζωή τους, αλλά δεν επιθυμούν πράγματι το θάνατό τους. Μάλλον θέλουν να επισύρουν την προσοχή στη δυστυχία τους.

ζωής και αξιοποίησης των ικανοτήτων τους, κτήσης κύρους, γενετήσιας ελευθερίας κ.λ.) σε συνδυασμό με την παθητική υποταγή σ' αυτές - δεν μπορεί παρά να έχει κακές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία των Γ. γενικότερα και κυρίως στη γένεση νευρωτικών και καταθλιπτικών καταστάσεων.⁽¹⁾

Σήμερα, μάλιστα, ο φεμινισμός, ο οποίος προωθεί τη συνειδητή ενεργό αντίδραση στη συνέχιση αυτών των καταπιεστικών και στερεοτικών της ελευθερίας καταστάσεων και στην παθητική αποδοχή τους από τις Γ., χαρακτηρίζεται ως αντίποδας της υστερίας (νευρωτικής κατάστασης που θεωρείται κατ' εξοχήν «γυναικεία»).

Ο ισχυρισμός αυτός δεν είναι απλώς θεωρητικός - υποθετικός. Στηρίζεται σέ έρευνες που διαπίστωσαν ότι:

1ο Συχνότερα από όσο κοινώς νομίζεται εμφανίζεται το «σύνδρομο της νοικοκυράς» και άλλες νευρωτικές καταστάσεις σε Γ. ιδιαίτερα καταπιεσμένες από τα παλιά στερεότυπα της «γυναικείας» συμπεριφοράς. Τόσο στο Λονδίνο όσο και στις ΗΠΑ οι έρευνες αποκάλυψαν ιδίως τη σχέση της απομόνωσης στο σπίτι και της υπερφόρτωσης με καθήκοντα οικιακά με την εμφάνιση ψυχικής ανωμαλίας στη Γ., ιδίως υπο τη μορφή κατάθλιψης (depression) και νευρώσης γενικά.⁽²⁾

2ο Κορίτσια που βρίσκονται υπό συνθήκες εξαιρετικά εγκληματογόνες (ευκαιρίες και κοινωνική ώθηση για εγκληματική συμπεριφορά και συγχρόνως έλλειψη γονικής επίβλεψης) σπανιότερα τελούσαν εγκληματικές πράξεις αν είχαν υιοθετήσει στάση φεμινιστική⁽³⁾.

3ο Σε όχι ευάριθμες περιπτώσεις της ψυχιατρικής πρακτικής η ψυχική υγεία των Γ. -και μάλιστα επωνύμων- βελτιώθηκε ή αποκαταστάθηκε πλήρως με την απελευθέρωσή τους από τις καταπιεστικές αποστερήσεις που τους επέβαλε ο παραδοσιακός ρόλος τους.⁽⁴⁾

6. Συνοπτικά: Ο συνδυασμός από τη μια μεριά των πολύ περισσότερων ειδικών περιστάσεων καταπίεσης και αποστερήσης της Γ. και από την άλλη της βασικής στάσης παθητικότητας και υποταγής, έχει ως επακόλουθο ένα σημαντικό αυξημένο αριθμό Γ. που αντιδρούν με νευρώση και κατάθλιψη, πολύ συχνότερα από τους Α., οι οποίοι και αντικειμενικά αντιπετωπίζουν λιγότερες περιστάσεις καταπίεσης και αποστερήσης, αλλά και υποκειμενικά τις βιώνουν διαφορετικά και αντιδρούν, σύμφωνα

1. Βλ. L. A. GELB Masculinity - Femininity: a Study in Imposed Inequality, στο έργο J. BAKER - MILLER (ed.) Psychoanalysis and Women, Penguin, Harmondsworth, 1974. Την ίδια άποψη υποστηρίζουν και οι: PH. CHESLER, ό.π., σ. 118. P. CAPLAN, ό.π., σ. 21. ε., E. SHOWALTER, ό.π., ιδίως κεφαλ. 5, 6, 9 και επίλογος, FR. HEIDENSOHN, ό.π., σ. 180 («Depression and neurosis are ways to resist the control»), C. SMART, ό.π., σ. 156 επ.

2. Βλ. CH. CHESLER, ό.π., σ. 44. E. SHOWALTER, ό.π., σ. 249 επ. A. MORRIS, ό.π., σ. 71.

3. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έργα: H. GAVRON The Captive Wife, Penguin Harmondsworth, 1966 και A. OAKLEY Subject Women, Οξφόρδη, 1981, ιδίως σ. 173 ε. («The Prison - House of Home»). Βλ. και C. ALZON, La femme potiche et la femme bonniche, Παρίσι, Maspero, 1973, Ελλην. Μεταφρ.: Η διπλή καταπίεση της Γ., Αθήνα, Ράππας, 1976, σ. 68 επ.; G.W. BROWN και T. HARRIS, Social Origins of Depression, Λονδίνο, 1978. M. WEISSMAN και E. PAYKEL, The Depressed Woman: A Study of Social Relationships, Chicago Univ. Press 1974. E. PROCEK, Psychiatry and the Social Control of Women, στο έργο: A. MORRIS και L. GELSTHORPE, Women and Crime, Cambridge, Inst. of Criminology, 1981. Πρβ. και F. HEIDENSOHN, ό.π., σ. 180.

4. Βλ. J. JAMES και W. THORNTON, Women's Liberation and the Female Delinquent, στο J. of Research in Crime and Delinquency, T. 17, σ. 230 επ.

5. Βλ. E. SHOWALTER, ό.π., σ. 161 και τις περιπτώσεις των σσ. 62 και 146 επ.

με τα κοινωνικά στερεότυπα, δυναμικά και επιθετικά. Η επιθετική αυτή αντίδραση μπορεί, αν συντρέχουν κι' άλλοι παράγοντες, να είναι εγκληματική.

Έτσι η βασική στάση των Γ. που απορρέει από το ρόλο και τη θέση της στην κοινωνία, την οδηγεί σε αυξημένη ψυχική ανωμαλία, ιδίως νευρωτικής - καταθλιπτικής μορφής, και σε μειωμένη εγκληματικότητα.

II. Δεύτερος αιτιώδης παράγοντας: Ο αυξημένος κοινωνικός έλεγχος

1. Στη μικρότερη εγκληματικότητα της Γ. συντελεστικός, κατά τη γνώμη μου, παράγοντας είναι και ο αυστηρότερος έλεγχος και οι αυστηρότερες κυρώσεις σε βάρος των γυναικών, όχι μόνο από την επίσημη κοινωνική αντίδραση, αλλά κυρίως από την ανεπίσημη. Συγκεκριμένα, η κοινωνία είναι πιο αυστηρή απέναντι στη Γ. που παραβαίνει την υπαγορευόμενη από τους κοινωνικούς ρόλους και αναμενόμενη συμπεριφορά παρά απέναντι στον Α. Ο έλεγχος της συμμόρφωσης της Γ. σ' αυτούς είναι σε διαρκή εγρήγορση και οι κυρώσεις συχνά αμείλικτες.⁽¹⁾

Σχετικά με τους πολύπλευρους και πολύμορφους άτυπους ελέγχους που υφίστανται οι Γ., πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ολόκληρη η κοινωνία, αρχίζοντας από τους γονείς και προχωρώντας στον αδελφό, στο σύζυγο, στους γείτονες, στους φίλους, στους συναδέλφους –ιδιαιτέρα τους προϊσταμένους, στην εργασία– ελέγχει κατά τρόπο ιδιαίτερα πιεστικό το βαθμό της ανταπόκρισης στα στερεότυπα της καλής γυναικείας συμπεριφοράς της Γ., που επιβάλλεται να είναι αφοσιωμένη, σιωπηλή, σεξουαλικά «ανεπίληπτη», ιδιαιτέρα αποδοτική στην εργασία και εξωτερικά πολύ περιποιημένη και ευχάριστη – σε αντίθεση με τον Α. που έχει δικαίωμα να απαιτεί από τη Γ. εξυπηρέτηση κάθε είδους, και σεξουαλική, ανοχή στις συχνά επιθετικές στάσεις του και στη δυσάρεστη εμφάνισή του.

Η παρακολούθησή της από το οικογενειακό περιβάλλον και ιδίως το σύζυγο –που την θεωρεί κτήμα του– είναι ιδιαίτερα στενή και παρεμποδιστική αποκλίσεων. Ο «σωφρονισμός» της Γ. από το σύζυγο σε περίπτωση ανυπακοής, όχι σπάνια και με τη βία, δεν έπαυσε στην πράξη να θεωρείται φυσικό δικαίωμα του αρχηγού της οικογένειας, όπως και γιά τα παιδιά, και γίνεται πολύ περισσότερο κοινωνικά ανεκτός, ως δείγμα ανδρισμού, από τη χρήση βίας εκ μέρους της Γ. κατά του συζύγου της. Η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία δεν αποτελεί επίσης σπάνιο φαινόμενο, και έχει πολλές φορές δυσμενείς συνέπειες στην πρόσληψη και εξέλιξη της εργαζόμενης που την αποκρούει. Ακόμα και ο βιασμός θεωρείτο –και σε μερικές κοινωνίες εξακολουθεί να θεωρείται– ότι αποτελεί μεγαλύτερη ατίμωση του θύματος παρά του δράστη. Και η ίδια η αναπαραγωγική λειτουργία της Γ. ελεγχόταν και σε αρκετές κοινωνίες εξακολουθεί να θεωρείται ως ελεγκτέα από την κοινωνία και την Πολιτεία.

Οι συνέπειες της μη συμμόρφωσης της Γ. στα πρότυπα της «σωστής» συμπεριφοράς φθάνουν από την ελαφρότερη και όμως βαρειά σε συνέπειες «κακή φήμη».

1. Βλ. F. HEIDENSOHN. ο.π.. ολόκληρο το Κεφ. 9.

ανυποληψία (ill-repute), –δηλαδή τον άτυπο στιγματισμό– ως τη φυσική εξόντωση σε μερικές κοινωνίες (εγκλήματα τιμής), με ενδιάμεσες βαθμίδες άτυπων κυρώσεων.

Σημειώνουμε ότι οι άτυπες κυρώσεις κατά της Γ. έχουν τόσο βαρύτερες συνέπειες, όσο μεγαλύτερη είναι η εξάρτησή της, οικονομική και κοινωνική, από τα ανδρικά μέλη της ίδιας της της οικογένειας και της κοινωνίας γενικότερα.

Προσωπικά θεωρώ ότι οι ανεπίσημες κυρώσεις από την κοινωνική ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει είναι πιο αποτελεσματικές από τις επίσημες κυρώσεις και πιο ανασχετικές παραβατικών συμπεριφορών. Γι' αυτό όταν οι κοινωνικές αξίες και αντιλήψεις συγκρούονται με τις αξίες και αντιλήψεις που ο νόμος προστατεύει, συχνά επικρατούν οι πρώτες. Ας αναφέρουμε μερικά παραδείγματα. Στις περιοχές που η κοινωνική ηθική επέβαλλε τα «εγκλήματα τιμής», η οικογένεια, κάποτε με οδύνη, έπρεπε να σκοτώσει την «παραστρατημένη» και να πάει ο πατέρας ή ο αδελφός στη φυλακή. Το προτιμούσε, όμως, από την κατάσταση ατίμωσης και απομόνωσης στην οποία θα περιερχόταν η οικογένεια αν δεν «ξέπλενε» την ατιμωτική προσβολή της. Κάποτε πράξεις που ο νόμος τιμωρεί αλλά η κοινή συνείδηση αποδέχεται, διαπράττονται σωρηδόν, μέχρι σημείου που ο ίδιος ο νόμος ατονεί και τελικά τροποποιείται. Αυτό συνέβη με την άμβλωση στη χώρα μας πρόσφατα.

Βασική εξήγηση του φαινομένου αυτού νομίζω ότι θα πρέπει να θεωρηθεί το ότι ο άνθρωπος έχει τη θεμελιώδη τάση να κοινωνικοποιηθεί, να γίνει αρμονικό μέλος της κοινωνικής του ομάδας, διότι του είναι αδύνατο να ζήσει αν είναι αποδιωγμένος και περιφρονημένος από αυτήν. Ο Α. Adler, μάλιστα, τόνισε τη βασική ανάγκη κάθε ανθρώπου να αποκτήσει κύρος στην κοινωνική του ομάδα. Γι' αυτό η άτυπη και ανεπίσημη κοινωνική κύρωση είναι αποτελεσματικότερη, κατά τη γνώμη μου, από την επίσημη, στην προκειμένη περίπτωση τον ποινικό νόμο.

Είναι κι' αυτός ένας λόγος που η ανελλιπώς και αυστηρά ελεγχόμενη συμπεριφορά των Γ. είναι περισσότερο προσαρμοσμένη στην κοινωνικά αναμενόμενη, από φόβο όχι τόσο των επίσημων κυρώσεων, αλλά και των ακόμα βαρύτερων –κάποτε ανελέητων– ανεπίσημων κυρώσεων που λειτουργούν εντονότερα σε βάρος της στις ανδροκρατούμενες κοινωνίες.

Όταν ο καταπιεστικός έλεγχος υπερβεί την ψυχική αντοχή της Γ., μπορεί αυτή είτε να περιπέσει σε καταθλιπτική νευρωτική ψυχική κατάσταση είτε να εγκληματήσει. Πολύ συνηθέστερα συμβαίνει το πρώτο που κι' αυτό αποτελεί λόγο ανασχετικό της εγκληματικότητας, όπως ήδη αναπτύξαμε.⁽¹⁾

Σημειώνουμε ότι η αναμενόμενη συμπεριφορά των γυναικών κατά κανόνα συμπίπτει με αυτήν που επιβάλλει σ' αυτές ο νόμος, κατ' εξαίρεση δε διαφέρει. Πράγμα που σημαίνει ότι συνήθως προστίθενται τα δύο είδη ελέγχων και, συνεπώς, κυρώσεων, με όλες τις σχετικές συνέπειές τους.

Δεν θεωρούμε άσκοπο να υπενθυμίσουμε σχετικά με τον επίσημο έλεγχο ότι οι κυρώσεις της Πολιτείας είναι αυστηρότερες για τις Γ. ειδικά όταν οι τελευταίες δεν ανταποκρίνονται στα πρότυπα των αναμενόμενων ρόλων τους, όπως η κοινωνία τα έχει διαγράψει. Με άλλα λόγια, όχι απλώς συλλειτουργούν τα δύο είδη κυρώσεων,

1. Βλ. παραπ. στο παρόν κεφ., πρώτο αιτιώδη παράγοντα και την εκεί βιβλιογραφία. Τονίζουμε και πάλι ότι η καταπίεση κατά κανόνα δεν αποτελεί για τη Γ. εγκληματογόνο παράγοντα λόγω της βασικά παθητικής στάσης της.

αλλά, καθ' όλη τη διαδικασία της επίσημης κύρωσης και ιδιαίτερα κατά την επιμέτρηση της ποινής για την τελεσθείσα πράξη, επιδρά ως λόγος δυσμενούς μεταχείρισης η διαβίωση της κατηγορουμένης κατά τρόπο δυσαρμονικό προς τους στερεότυπους ρόλους που η κοινωνία της έχει ορίσει, ιδίως όσον αφορά τη σεξουαλική της ζωή, έστω και αν το γεγονός αυτό είναι άσχετο με τη συγκεκριμένη πράξη για την οποία δικάζεται (π.χ. κλοπή, που διαπράχθηκε από Γ. διαζευγμένη, χωρίς παιδιά, που συζεί με κάποιον άντρα χωρίς γάμο).⁽¹⁾

IV. Τρίτος αιτιώδης παράγοντας: Λιγότερες ευκαιρίες

1. Φρονώ ότι λειτουργεί και τρίτος λόγος για τη μειωμένη γ.ε. που επίσης απορρέει από τον κοινωνικό ρόλο και τη θέση της Γ. Ο λόγος αυτός συνίσταται στις λιγότερες ευκαιρίες εγκληματικής δράσης που λειτουργούν για τη Γ. και έχει δύο σκέλη.

Το πρώτο είναι ότι η μη ανάμιξη της Γ. σε επαγγελματική δραστηριότητα δημιουργεί γι' αυτήν λιγότερες **παρά για τον Α. ευκαιρίες διάπραξης εγκλημάτων που έχουν σχέση με την επαγγελματική δραστηριότητα**, κυρίως εγκλημάτων οικονομικών. Η ανάμιξη σε επαγγέλματα που επιδιώκουν οικονομικό κέρδος, ιδίως στην «ανομική» περίοδο που ζούμε, δημιουργεί ευκαιρίες πολλών δραστηριοτήτων που αποτελούν βαρειές ή, έστω, ελαφρές ποινικές παραβάσεις. Αλλά και άλλου είδους εγκλήματα (εξυβρίσεις, επιθέσεις, τραυματισμοί, ακόμη και ανθρωποκτονίες) μπορεί να προέρχονται από τη σύγκρουση συμφερόντων και τον ανταγωνισμό που δημιουργεί η άσκηση επαγγέλματος.

Το άλλο σκέλος του ίδιου λόγου συνίσταται στο ότι τα στερεότυπα των γυναικών ρόλων έθεταν, και κατά κανόνα θέτουν ακόμα και σήμερα, **διαφορετικούς και συνήθως χαμηλότερους στόχους** (standards) επιτυχίας για τις Γ. όταν αυτές ασκούν επάγγελμα – με συνέπεια λιγότερες ματαιώσεις σχετικών επιδιώξεών τους (frustrations).

Για τη Γ., δηλαδή, η επιτυχία ήταν και εν μέρει είναι –ιδίως για τη μη εργαζόμενη σε αμειβόμενη εργασία– διαφορετική από του Α. Ένας καλός γάμος με σύζυγο όσο το δυνατόν προβεβλημένο και αναγνωρισμένου κύρους στην κοινωνική ομάδα του, εύπορο κ.λπ., ήταν ο **βασικός στόχος** της Γ., στόχος που δεν έχει ακόμα εξαφανισθεί⁽²⁾. Η επιδίωξη του χρησιμοποιεί κυρίως παρασκηνιακή δράση και δημιουργεί ανταγωνισμό με Γ., που κι' αυτές δρουν κατά κανόνα παρασκηνιακά και όχι με ανοιχτές συγκρούσεις.

Όσο επεκτείνεται η είσοδος της Γ. στην αγορά εργασίας και η στήριξη της, κατά κύριο, τουλάχιστο, λόγο στα δικά της πόδια, αφ' ενός εξασθενίζει η σημασία του παλαιού αυτού στόχου και αφ' ετέρου προστίθεται νέος στόχος: η επιτυχία στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Αλλά και σήμερα ακόμα είναι πολύ χαμηλότερα, κατά κανόνα, τα στάνταρντς επιδιώξεων των Γ. από τα των Α. στην εργασία τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις η Γ. έχει ως κίνητρο να κερδίζει απλά τη ζωή της όσο πιά άνετα μπορεί, χωρίς πολλές φιλοδοξίες.

1. Βλ. παραπ. σ. 87.

2. Θα ήταν λάθος να νομισθεί ότι ο άντρας δεν αποβλέπει σε ένα «καλό» (από άποψη κοινωνική και οικονομική) γάμο. Αυτός δεν είναι όμως ο κύριος στόχος του, αλλά ένα μέσο βοηθητικό μιας πετυχημένης σταδιοδρομίας.

Η Γ., εξ άλλου, σπανιότερα από τον Α. έχει φιλοδοξίες πολιτικές και μάλιστα στόχο την κατάληψη των υψηλότερων βαθμίδων της εξουσίας.

Όσο χαμηλότεροι οι στόχοι, όσο λιγότερες οι φιλοδοξίες, όσο ασθενέστερες οι τάσεις επιβολής και κυριαρχίας, τόσο λιγότερες ευκαιρίες ματαιώσεων (αποστερήσεων, frustrations) δημιουργούνται. Και οι ματαιώσεις βασικών τάσεων και έντονων επιθυμιών αποτελούν τη ρίζα περισσότερο ή λιγότερο σοβαρών εγκληματικών πράξεων.

Με δυό λόγια: λιγότερες φιλοδοξίες, χαμηλότεροι στόχοι επιτυχίας δημιουργούν λιγότερες ευκαιρίες, λιγότερες πιθανότητες ματαιώσεων. Λιγότερες ματαιώσεις σημαίνει λιγότερες πιθανότητες εγκληματικής δράσης.

Ότι οι ματαιώσεις (αποστερήσεις, frustrations) είναι στη ρίζα της επιθετικότητας είναι δεκτό από τους περισσότερους ψυχολόγους. Και άλλοι μεν ψυχολόγοι έχουν υποστηρίξει ότι η ματαιώση οδηγεί πάντοτε στην επίθεση και ότι η επίθεση έχει πάντα τη ρίζα της στη ματαιώση, ενώ άλλοι –και ορθώς– δέχονται ότι κάθε επίθεση έχει πίσω της μια ματαιώση αλλά όχι και το αντίστροφο. Διότι και άλλοι παράγοντες πρέπει να συμβάλουν για να φθάσει μια ματαιώση στην επίθεση, παράγοντες που απορρέουν τόσο από την όλη προσωπικότητα όσο και από τις εξωτερικές περιστάσεις¹). Και από την αναμενόμενη από την κοινωνία αντίδραση του ατόμου που δοκιμάζει την αποστερητική εμπειρία.

2. Χρήσιμο θεωρούμε τον τονισμό της **σχετικής αξίας** αυτού του αιτιώδους παράγοντα –και κατά τα δύο σκέλη του– του οποίου η ένταση και η έκταση της επιρροής εξαρτώνται και από τυχόν συλλειτουργούντες άλλους παράγοντες, ωθητικούς προς εγκληματική δράση ή αντίθετα ανασχετικούς. Και ιδίως από τη **βασική υποτακτική στάση** της Γ. –αντίθετη από τη βασική στάση του Α., σύμφωνα με τους διαφορετικούς ρόλους που το κάθε φύλο διδάχθηκε και που η κοινωνία αναμένει να εκπληρώσει– η οποία είναι βασικά ανασχετική της εγκληματικής δράσης.

Κατ' αρχήν είναι εύλογο η Γ. να έχει μειωμένη εγκληματικότητα σε ορισμένους τομείς στους οποίους οι ευκαιρίες είναι λιγότερες. Θα μπορούσε όμως να παρουσιάζεται εξ ίσου σοβαρή με την α.ε. η γενική γ.ε., συμπληρούμενη από εγκληματική δράση της Γ. σε άλλους τομείς² ή, χωρίς να αυξηθεί γενικά η γ.ε., να εμφανίζεται τουλάχιστο υψηλότερη σε μερικούς άλλους τομείς, δηλαδή σ' αυτούς όπου οι ευκαιρίες δεν λείπουν ή είναι περισσότερες παρά για τους Α., δηλαδή εκεί όπου η Γ. απασχολείται, συγκεντρώνει τα ενδιαφέροντά της και τα συμφέροντά της. Η Γ., λ.χ., θα μπορούσε να διαπράττει πολλά εγκλήματα σχετικά με την αισθηματική της ζωή, τα οικογενειακά οικονομικά συμφέροντα, την εξαρτημένη υπηρεσία της, πράγμα που δεν συμβαίνει.

Για παράδειγμα, το οικόσιτο γυναικείο υπηρετικό προσωπικό, πριν βγει η Γ. στην εξωτερική εργασία, ήταν πολύ περισσότερο κακοπληρωμένο και καταπιεσμένο από τους Α. εργαζόμενους της ίδιας εποχής. Οι «υπηρέτριες» αυτές φυσικό θα ήταν να διαπράττουν πολυάριθμες κλοπές και πράξεις κατά της περιουσίας, αλλά και πρά-

1. Βλ. Α. ΥΟΤΟΠΟΥΛΟΣ - ΜΑΡΑΝΓΟΠΟΥΛΟΣ, 1974, ό.π., σ. 38. όπου και σχετική βιβλιογραφία υπέρ της μιάς και της άλλης άποψης.

ξεις κατά της τιμής (δυσφημώσεις και συκοφαντικές δυσφημώσεις), ακόμα και κατά της ζωής (ιδίως οι μαγείρισες, δηλητηριάσεις) κατά των τυραννικών αφεντικών τους. Δεν το έκαναν όμως.

Άλλα παραδείγματα: Φυσικό θα ήταν η Γ. να διαπράττει περισσότερα εγκλήματα σχετικά με τις ενδοοικογενειακές περιουσιακές (ιδίως κληρονομικής υφής) διαφορές, αφού γι' αυτήν, στερούμενη ως εδώ και λίγες δεκαετίες τη δυνατότητα να κερδίζει (τουλάχιστο επαρκή) γιά τη συντήρησή της οικονομικά μέσα, η περιέλευση όσο το δυνατό μεγαλύτερου τμήματος της οικογενειακής περιουσίας ήταν κεφαλαιώδους σημασίας. Κι' όμως, αυτό δεν συνέβαινε. Όπως δεν συνέβαινε να διαπράττει περισσότερα από τον Α. εγκλήματα πάθους όταν εγκαταλείπονταν από αυτόν, παρ' όλο που η συναισθηματική-ερωτική ζωή εκάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος των ενδιαφερόντων της και επί πλέον συχνά ο ερωτικός σύντροφος –ιδίως ο σύζυγος– αποτελούσε και το οικονομικό στήριγμά της.

Σε καμιά από αυτές τις περιπτώσεις δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι Γ. είχαν μειωμένες ευκαιρίες. Εν τούτοις και σ' αυτούς τους τομείς οι Γ. εγκληματούνταν και εγκληματούν πολύ λιγότερο από τους Α.

Αλλά και όπου υπάρχουν γι' αυτήν πολυαριθμότερες ευκαιρίες παρά για τον Α., η Γ. εγκληματεί κατά κανόνα περισσότερο σε σχέση με τη συνολική γ.ε., αλλά λιγότερο σε σχέση με την α.ε. αυτού του είδους.

Για παράδειγμα, σήμερα η κυριότερη εγκληματική δράση των Γ. σε παγκόσμια κλίμακα συνίσταται σε μικροκλοπές ιδίως καταστημάτων, ακριβώς διότι οι Γ. έχουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες από τους Α. να διαπράττουν αυτές τις κλοπές, αφού αυτές αποτελούν τον κύριο όγκο των πελατών των καταστημάτων. Κι' εδώ, όμως, αριθμητικά υπερτερούν οι Α. και αν γίνει σύγκριση σε ποσοστά των Α. που κλέβουν τα καταστήματα επί του συνόλου των πελατών του αντρικού φύλου και χωριστά των Γ. που κλέβουν επί του συνόλου των Γ. πελατών, προκύπτει ότι το αντρικό προβάδισμα είναι μεγαλύτερο από όσο φαίνεται από πρώτη όψη⁽¹⁾.

Το ίδιο συμβαίνει με την εξόφληση με ακάλυπτες επιταγές, ιδίως στις χώρες που όλες σχεδόν οι αγορές πληρώνονται με επιταγές.

Εξ άλλου την αριθμητική αύξηση –όχι μεγάλη– των Γ. που απασχολούνται σε επαγγέλματα που παρέχουν την ευκαιρία διάπραξης οικονομικών εγκλημάτων δεν φαίνεται να επακολουθεί η προβλεφθείσα από μερικούς εγκληματολόγους αύξηση του αριθμού των Γ. δραστών αυτών των εγκλημάτων, τουλάχιστο σε άξιο λόγου αριθμό⁽²⁾. Αλλά για το όλο θέμα τόσο της έκτασης της αύξησης και της επιβάρυνσης της γ.ε. όσο και της εξήγησης αυτού του φαινομένου ασχολούμεθα εν εκτάσει αλλού. Εδώ περιοριζόμαστε να αναφέρουμε ότι σε μερικές χώρες τις αλλαγές που αφορούν τη θέση της Γ., ανάμεσα στις οποίες και η αύξηση ευκαιριών διάπραξης εγκλημάτων, επακολούθησε κάποια αυξητική τάση της γ.ε., περισσότερο ή λιγότερο έντονη από χώρα σε χώρα.

1. Βλ. σχετικά παρακ. Α'. Κεφ. Δεύτερο, σ. 18, όπου και οι σχετικές έρευνες και βιβλιογραφία.

2. Βλ. Α'. Κεφ. Τρίτο και Β' Κεφ. Τρίτο αντιστοίχως, όπου και παραπέμπουμε.

Το ίδιο πρέπει να υποστηριχθεί και για το αντίστροφο: η έλλειψη ευκαιριών είναι μειωτικός παράγοντας της γ.ε.

Πάντως συλλειτουργούν και άλλοι παράγοντες. Μερικοί είναι μειωτικοί ή ανασχετικοί – κυρίως η βασική παθητική αντίδραση της Γ. στις frustrations (ματαιώσεις ικανοποίησης βασικών τάσεων και επιθυμιών), ο αυξημένος κοινωνικός έλεγχος, πιθανώς και άλλοι, κατά περίπτωση συναντώμενοι, παράγοντες. Αυτοί συντελούν στη συγκράτηση της γ.ε. σε χαμηλά επίπεδα και όταν υπάρχουν ευκαιρίες για εγκληματική δράση.

V. Συμπεράσματα

Νομίζω ότι συνοπτικά μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι βασικοί παράγοντες που συντελούν στη μειωμένη γ.ε. είναι: κατά κύριο λόγο η βασική στάση της Γ., παθητική και υποτακτική απέναντι στις αποστερήσεις και ματαιώσεις, που την ωθεί συχνότερα στις νευρώσεις και καταθλίψεις παρά στο έγκλημα, σε αντίθεση με τον Α., που η βασική στάση του, κυριαρχική και επιθετική, τον ωθεί, κάτω από ίδιες καταστάσεις, συχνότερα στο έγκλημα παρά στην ψυχική ανωμαλία. Ακολουθεί ως μειωτικός παράγοντας ο συνεχής και αυστηρότερος, ιδίως άτυπος, έλεγχος που η κοινωνία ασκεί στη Γ. Και έπονται οι μειωμένες ευκαιρίες, που λειτουργούσαν και τουλάχιστο μερικά, λειτουργούν, για τις Γ.

Και οι τρεις αυτοί λόγοι έχουν κοινή ρίζα: τους ρόλους και τη θέση της Γ. στην κοινωνία.⁽¹⁾ Και η έκταση και η ένταση της επιρροής τους θα εξαρτηθεί από τους μεταξύ τους συνδυασμούς αλλά και τους συνδυασμούς με άλλες, τυχόν συντρέχουσες, μεταβλητές.

Πάντως, αυτή η κοινή ρίζα, δηλαδή ο ρόλος και η θέση της Γ. στην κοινωνία, αποτελεί την κύρια εξουδετερωτική αντιδύναμη στις επιδράσεις των εγκληματογόνων παραγόντων που λειτουργούν στην κοινωνία.

Χρήσιμο είναι σ' αυτό το σημείο να διευκρινισθεί ότι ο ρόλος και η θέση της Γ. στην κοινωνία δεν αποτελούν ένα απλό κοινωνικό φαινόμενο, αλλά ένα πολυσύνθετο που συγκροτείται από διάφορα ειδικότερα στοιχεία -κοινωνικά φαινόμενα (π.χ. ρόλος της Γ. στην οικογένεια, ρόλος στη δημόσια ζωή κ.λπ., θέση στην οικογένεια, θέση στην εργασία, οικονομική κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο κ.λπ.) που όλα μαζί μπορούν να συνοψισθούν ως ρόλος και θέση κοινωνικής ομάδας δεύτερης κατηγορίας, βασικά υποτακτικής και εξυπηρετικής της ομάδας πρώτης κατηγορίας (Α). Αυτή ακριβώς η σύνοψη, η συνισταμένη ρόλου και θέσης, είναι που αποτελεί τον βασικό μειωτικό παράγοντα της γ.ε.

Σ' αυτό το σημείο γεννώνται τα ερωτήματα:

Όλα, άραγε, τα συνθετικά του ρόλου και της θέσης της Γ. στοιχεία, όλα, δηλαδή, τα ειδικότερα κοινωνικά φαινόμενα που συγκροτούν ρόλο και θέση, ασκούν μειωτική τάση; ή μερικά ασκούν και αντίρροπη, αυξητική, και μόνο η συνισταμένη όλων τους είναι, περισσότερο ή λιγότερο, μειωτική πάντοτε, εφ' όσον, δηλαδή, ο συνολι-

1. Βλ. για την έννοια ρόλου και θέσης της Γ., Β' Κεφ. Τρίτο.

κός ρόλος και η συνολική θέση της Γ. διατηρούν βασικά το χαρακτήρα ρόλου και θέσης υποτακτικού, δεύτερου φύλου;

Στα επόμενα δύο κεφάλαια και προπαντός στο τρίτο, θα προσεγγίσουμε περισσότερο το θέμα των επιμέρους συνθετικών στοιχείων του ρόλου και της θέσης της Γ. και της επήρειάς τους στη γ.ε. τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη.

Δεν θα ήθελα να κλείσω αυτό το κεφάλαιο χωρίς να εκφράσω την άποψη ότι δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί ο βιολογικός παράγοντας ως πιθανά συντελεστικός της μειωμένης γ.ε., ειδικά στον τομέα των εγκλημάτων βίας, που ίσως λειτουργεί επικουρικά με τον κύριο και αναμφισβήτητο, πλέον, κοινωνικό παράγοντα (ρόλο και θέση της Γ.). Κοινή ερευνητική προσπάθεια βιολόγων, ψυχολόγων και εγκληματολόγων θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Πάντως στις ανθρώπινες κοινωνίες, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στα ζώα, οι κυρίως επηρεαστικοί της συμπεριφοράς των μελών της παράγοντες είναι –εκτός ειδικών εξαιρέσεων– κοινωνικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

1. Νομίζω ότι όσα εκτέθηκαν σχετικά με την πρώτη ιδιαιτερότητα ουσιαστικά εξηγούν και τις διαφορές, ανάμεσα σε α.ε. και γ.ε., ως προς τα είδη των εγκλημάτων που συχνότερα τελούν οι Γ.

Η μικρότερη επιθετικότητα και η μεγαλύτερη υπομονή στις καταπιέσεις εξηγούν τη σπανιότερη τέλεση βίαιων εγκλημάτων, τα οποία, όταν η Γ. διαπράττει, αποτελούν συνήθως έκρηξη κατά υπερβολικής ή/και παρατεταμένης καταπίεσης η οποία φθάνει σε βαθμό που την πληγώνει υπαρξιακά, π.χ. ανθρωποκτονία κατά του τυραννικού συζύγου. Η τελευταία αυτή περίπτωση συχνά παίρνει τη μορφή άμυνας κατά σοβαρής επίθεσης του συζύγου –που, ωστόσο, σπάνια αναγνωρίζεται από τα δικαστήρια ως τέτοια, ώστε να αθωωθεί η Γ.– ή τελείται υπό το κράτος μη ελεγχόμενης πλέον απελπισίας που θα πρέπει να αποτελέσει λόγο που αίρει ή που μειώνει τον καταλογισμό ή σοβαροτάτη ελαφρυντική περίπτωση (αναλόγως των περιπτώσεων), οι οποίες πρέπει να οδηγήσουν είτε σε αθώωση (λόγω άρσης του καταλογισμού) είτε στην ελάχιστη δυνατή ποινή με αναστολή.⁽¹⁾

Κάποτε η ζωή της Γ. αποβαίνει τόσο αφόρητα πιεστική και ανούσια, ώστε, υπό το κράτος όχι ομαλής ψυχικής κατάστασης απελπισίας, αποφασίζει να θέσει τέρμα στη ζωή της και στη ζωή των παιδιών της. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, που η Γ. αυτοκτονεί αφού σκοτώσει τα παιδιά της, έχει κίνητρο την προστασία των παιδιών της, τα οποία προσπαθεί να λυτρώσει από την άθλια ζωή, όπως και τον εαυτό της.⁽²⁾

Εξ άλλου η προβαλλόμενη από πολλούς εγκληματολόγους θεωρία ότι η Γ. δεν διαπράττει εγκλήματα βίας για βιο-ψυχικούς λόγους και συγκεκριμένα διότι από τη φύση της δεν έχει τη σωματική και ψυχική δύναμη, φαντασία, θάρρος κ.λπ. να τα οργανώσει και εκτελέσει, διαψεύδεται από τη συμμετοχή της, σε μεγάλους αριθμούς, στις επαναστατικές, απελευθερωτικές και αντιστασιακές εκδηλώσεις που χρησιμοποιούν βία και απαιτούν σωματική αντοχή, ψυχικό θάρρος, ετοιμότητα και φαντασία. Αρκεί να υπενθυμίσουμε τη συμμετοχή των Γ. στη Γαλλική Επανάσταση και στη δική μας Εθνική Αντίσταση.

Οι περιπτώσεις αυτές βγαίνουν έξω από τα συνηθισμένα καθήκοντα υποταγής

1. Βλ. A. BROWNE, *When Battered Women Kill*, N. Υόρκη, Free Press, 1987, D.G. SAUNDERS, *When Battered Women Use Violence: Husband-abuse or Self-defence*, στο *Violence and Victims*, 1. 1986, σσ. 47-60, R. SARRI *Unequal Protection Under the Law*, ο.π., σ. 395 εκ.

2. Εντελώς εσφαλμένα ο τύπος σε τέτοιες περιπτώσεις έχει αποκαλέσει τη μητέρα - δράστη «Μήδεια». Η τελευταία τη θανάτωση των παιδιών της χρησιμοποίησε ως μέσο τιμωρήσης και εκδίκησης κατά του συζύγου της, και μάλιστα, χωρίς να αφαιρέσει τη δική της ζωή.

που υπαγορεύει ο γυναικείος ρόλος στην κοινωνία. Η Γ. σ' αυτές τις περιπτώσεις δρά ελεύθερη από αυτόν, υπό την επήρεια συναίσθησης καθήκοντος που της επιβάλλει η ιδεολογία της, κοινού καθήκοντος και ρόλου με τον άντρα της ίδιας ιδεολογίας. Και η δράση αυτή, χρήσιμη για την πραγμάτωση της κοινής ιδεολογίας που απαιτεί όσο το δυνατό περισσότερους αγωνιστές, είναι έξω από τον κοινωνικό έλεγχο, πάντοτε έτοιμο, ωστόσο, να προβληθεί επιτιμητικά και ανασχετικά αν η Γ. αποκλίνει από το ρόλο που της όρισε η ανδροκρατική κοινωνία κατά τρόπο που να θέτει υπό αμφισβήτηση τον κυρίαρχο ρόλο του Α.⁽¹⁾

Αυτές ακριβώς οι περιπτώσεις είναι διαψευστικές της ερμηνείας που στηρίζεται στη φύση της Γ. για να εξηγήσει τη μικρότερη χρήση βίας που αυτή εμφανίζει και επιβεβαιωτικές της ερμηνείας που στηρίζεται στον κοινωνικό ρόλο της Γ. και τον αυστηρό κοινωνικό έλεγχο για την τήρησή του.

Παραπλήσια άποψη που στηρίζεται επίσης στη φύση της Γ. αναφέραμε. Αυτή προβάλλει τη βιολογική, ιδίως ορμονική, διαφορά Α. και Γ., σαν βασική αιτία της μεγαλύτερης επιθετικότητας του Α. και ιδιαίτερα του αυξημένου αριθμού πράξεων βίας σε σχέση με τον αντίστοιχο αριθμό ίδιων πράξεων της Γ. Παραπέμπουμε σε όσα ήδη διατυπώσαμε σχετικά.⁽²⁾

Αναφορικά με τη συνηθέστερη εγκληματική δράση της Γ., δηλαδή τις απλές κλοπές και γενικά την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας, παραπέμπουμε σε όσα ήδη εκθέσαμε σχετικά με τις μικροκλοπές καταστημάτων.⁽³⁾ Πέρα από τις μικροκλοπές καταστημάτων, τα κυριότερα εγκλήματα κατά της περιουσίας που διαπράττουν οι Γ. σε παγκόσμια κλίμακα είναι απλές κλοπές και πληρωμή με ακάλυπτες επιταγές.

Για τις πράξεις αυτές θα πρέπει να ερευνηθεί ως εύλογος παράγοντας και η περιθωριοποίηση της Γ. στον οικονομικό τομέα. Είναι γνωστό ότι η Γ. συχνά εξαρτάται οικονομικά από τον Α., που όχι σπάνια -ιδίως στα χαμηλού οικονομικού επιπέδου νοικοκυριά- της παρέχει με πολλή φειδώ και πάντως ανεπαρκώς τα οικονομικά μέσα με τα οποία αυτή πρέπει να αντιμετωπίσει τις δαπάνες της οικογένειας και τα προσωπικά της έξοδα. Αλλά και όταν η Γ. εργάζεται η ίδια και έξω από το σπίτι, η αμοιβή της, ιδίως αν είναι εργάτρια, είναι χαμηλότερη από του Α. Οι Γ. είναι συνήθως οι φτωχές των φτωχών στις οικονομικά αδύνατες τάξεις, ενώ πολλές φορές εργάζονται σε βαθμό εξαντλητικό για τη σωματική και ιδίως τη νευρική τους αντοχή.

1. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το παρακάτω. Οι Γαλλίδες πρωτοστάτησαν στη Γαλλική Επανάσταση, η δε αναγκαστική μετακόμιση του Βασιλιά από τις Βερσαλλίες και η κατάληψη της Βασιλίας, τα θεμελιώδη αυτά γεγονότα, είναι κυρίως έργο τους. Από το 1793, όμως, στη Γαλλία ασκήθηκε σοβαρή επίκριση και πάρθηκαν ειδικά μέτρα κατά των Γ. επαναστατριών και των συλλόγων (λεσχών) τους. Αυτά έγιναν εντονότερα και πιο οργανωμένα (μέχρι διάλυσης των γυναικείων συλλόγων) όταν μορφωμένες γυναίκες και οργανώσεις τους επενέβαιναν με προτάσεις και κριτική στο νομοθετικό και διοικητικό έργο των κατεχόντων την εξουσία. Και όταν οι Γ. άρχισαν να διεκδικούν ίσα δικαιώματα στα πλαίσια της δημοκρατίας. Αυτό άρχισαν να το αισθάνονται ιδιαίτερος ενοχλητικό και να το χαρακτηρίζουν βλαβερό και αντίθετο με τον καθιερωμένο ρόλο της Γ. στην κοινωνία, δηλαδή επικίνδυνο για την αντρική κυριαρχία. Είναι βέβαιο ότι οι ειδικές αυτές διεκδικήσεις και επεμβάσεις των Γ. για ισότητα πράγματι έτειναν στην αλλαγή του ρόλου και της θέσης της Γ. στην κοινωνία. Τότε ακριβώς επενέβη ο κοινωνικός έλεγχος για να την αναχαιτίσει (σε δόξα των συνθημάτων της ισότητας και αδελφότητας!).

2. Βλ. παραρ. Β', Εισαγωγικά, σ. 148 και Β' Κεφ. Πρώτο.

3. Βλ. παραρ. Α' Κεφ. Δεύτερο, σ. 96.

Δεν θεωρώ άσκοπο να αναφερθώ σ' αυτό το σημείο στα παρακάτω στοιχεία που ο ΟΗΕ δημοσίευσε το 1980, με την ευκαιρία της παγκόσμιας Διάσκεψης της Κοπεγχάγης.⁽¹⁾ Οι Γ. σε παγκόσμια κλίμακα αντιπροσωπεύουν το 50% του πληθυσμού και το 1/3 του αμειβόμενου εργατικού δυναμικού, εκτελούν τα 2/3 των ωρών εργασίας, εισπράττουν το 1/10 του παγκόσμιου εισοδήματος και είναι κύριες ποσοστού κάτω του 1/100 της παγκόσμιας ακίνητης περιουσίας. Οι Γ. εξ άλλου εκτελούν 47 δισεκατομμύρια ώρες εργασίας ετησίως χωρίς αμοιβή.

Δεν νομίζω ότι μια τέτοια κατάσταση που αναφέρεται σε σημαντικότατο στοιχείο της θέσης της Γ. -το οποίο, φυσικά, δεν δείχνει την ίδια οξύτητα σε όλες τις χώρες- μπορεί να μην εξετασθεί ιδιαίτερα ως παράγοντας της γ.ε. κατά της περιουσίας.

Η οικονομική περιθωριοποίηση της Γ. επιτείνεται από το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες έχει αυξηθεί ο αριθμός των αγάμων ή διαζευγμένων μητέρων που συχνά παλεύουν, ακόμα και σε προηγμένες οικονομικά χώρες όπως οι ΗΠΑ, για να συνδυάσουν φροντίδα παιδιών, που οι θεσμοί της Πολιτείας δεν καλύπτουν, και εργασία, από την οποία καρπώνονται χαμηλές αμοιβές που όμως αποτελούν τον μόνο πόρο συντήρησης της οικογένειάς τους.⁽²⁾

Ο ίδιος παράγοντας είναι εύλογο να ισχύει και για τις καταβολές της αξίας των αγοραζόμενων ειδών με ακάλυπτες επιταγές, σε συνδυασμό με το γεγονός που ήδη αναφέραμε ότι οι γυναίκες κάνουν τα περισσότερα ψώνια και ότι όλες σχεδόν οι αγορές στις χώρες ακριβώς που παρατηρείται αυξημένος αριθμός των πράξεων αυτού του είδους, όπως οι ΗΠΑ και η Μεγ. Βρετανία, γίνονται με επιταγές, με άλλα λόγια συντρέχουν αυξημένες ευκαιρίες για τη διάπραξη αυτών των πράξεων από τον συνθεότερο αγοραστή, τη Γ.

Για την εξήγηση ειδικά του μεγάλου αριθμού παραβάσεων του ΓΟΚ από τις Γ. (σε σχέση με την όλη γ.ε. της Ελλάδας, όχι όμως και σε σχέση με την α.ε. της Ελλάδας, σ' αυτό το είδος εγκλημάτων)⁽³⁾, αφ' ενός πρέπει να ληφθεί υπ' όψη η γενική νοοτροπία που κρατεί στη χώρα μας, πολύ ανεκτική τέτοιων παραβάσεων, αφ' ετέρου οι ειδικές οικονομικές δυσχέρειες των Γ., ιδίως ορισμένων κατηγοριών που αγωνίζονται για να εξασφαλίσουν στέγη.

Το μεγάλο αριθμό των αγορανομικών παραβάσεων έχουμε ήδη σχολιάσει στο Α' Μέρος.⁽⁴⁾ Οι παραβάσεις των διατάξεων που ρυθμίζουν την οδική κυκλοφορία αποτελούν σοβαρότατο αριθμό ανδρικών και γυναικείων εγκλημάτων σε όλες τις χώρες και συγκαταλέγονται στα αδικήματα που ανεβάζουν το γενικό ποσοστό της γυναικείας συμμετοχής στην όλη εγκληματικότητα.

Τον ίδιο στατιστικό ρόλο παίζει και η πορνεία, στις χώρες που εξακολουθεί να αποτελεί ποινικό αδίκημα (π.χ. Ηνωμένες Πολιτείες), αλλά και σε μερικές που έχει καταργηθεί, υφίστανται όμως διάφορες αξιοποινες πράξεις γύρω από αυτήν (π.χ. Αγγλία).⁽⁵⁾ Τα πράγματα, πάντως, ρυθμίζονται από το νόμο και ιδίως την πράξη κατά

1. Βλ. Α. Conf. 94/35, Rapport de la Conf. Mondiale de la Decennie des N.U. pour la Femme (Copenhague), Ν. Υόρκη, Η.Ε., 1980, σ. 9.

2. Βλ. R. SARRI, ο.π., σ. 402 και σ. 418. K. B. STALLARD, B. EHRENREICH και K. SKLAR, Poverty in the American Dream: Women and Children First, Βοστώνη, Southend Press, 1983.

3. Βλ. παραρ. Α', Κεφ. Δεύτερο, σ. 119 επ. και σχετικούς πίνακες 22-25.

4. Βλ. παραρ. Α', Κεφ. Δεύτερο, σ. 119 επ. και σχετικούς πίνακες 22-25.

5. Βλ. παραρ. πίν. 6, σχόλιο σ. 95.

τρόπο που ναβάλλεται η πόρνη, αλλά όχι η πορνεία. Και να μη διώκονται οι άντρες, για την εξυπηρέτηση των οποίων κρατεί ακόμα – τουλάχιστο μέχρι την εμφάνιση του AIDS – η άποψη ότι η πορνεία των Γ. είναι «χρήσιμος» θεσμός. Αλλά ότι η πόρνη που ενσαρκώνει αυτό το «χρήσιμο» θεσμό πρέπει να τιμωρείται ή τουλάχιστο να είναι αντικείμενο γενικής περιφρόνησης.

Πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας, πάντως, ότι στις στατιστικές που δεν υπάρχει αναλυτική αναφορά κάθε ειδικού τύπου εγκλήματος (Tatbestand) αλλά ευρύτερων κατηγοριών, όταν ο αριθμός των Γ. δραστών εγκλημάτων κατά των ηθών εμφανίζεται ιδιαίτερα διογκωμένος, αυτό οφείλεται κυρίως στην πορνεία και τα σχετικά με αυτήν ποινικά αδικήματα που όλα συγκαταλέγονται σ' αυτή την ευρύτερη κατηγορία.

Δεν θεωρώ άσκοπο να τονίσω ότι συνήθως διαφεύγουν κάθε έλεγχου οι πόρνες πολυτελείας, τύπου «call girls», ωραίες, γλωσσομαθείς, οικονομικά περισσότερο από ανεξάρτητες, που εξυπηρετούν Α. που ανήκουν στα υψηλά κλίμακια της εξουσίας και του χρήματος.

2. Στο συμπέρασμα του προηγούμενου κεφαλαίου, θίξαμε το θέμα της πολλαπλότητας των κοινωνικών φαινομένων που συνθέτουν το ρόλο και τη θέση της Γ. και θέσαμε το πρόβλημα της πιθανής αυξητικής ή μειωτικής επίδρασης του καθενός από αυτά στη γ.ε. Εδώ θέτουμε το πρόσθετο ειδικό ερώτημα:

Η τυχόν αυξητική ή μειωτική επίδραση του καθενός αφορά όλη τη γ.ε. ή μόνο ορισμένο είδος ή ορισμένα είδη αξιοποιούν πράξεων, ανάλογα με το ποιά ή ποιά από αυτά τα κοινωνικά φαινόμενα - μεταβλητές που στοιχειοθετούν το ρόλο και τη θέση της Γ. υπερέχουν ή μειονεκτούν (κατά τη σύνθεση του ρόλου και της θέσης της Γ.) σε κάθε κοινωνία και εποχή;

Με άλλα λόγια, εκτός από ποσοτικές επιδράσεις πάνω στη συνολική γ.ε., προκαλούν διαφοροποιήσεις και της ποιοτικής φαινομενολογίας της γ.ε. οι διαφορές (σε ένταση, έκταση κ.λπ.) των διαφόρων αυτών κοινωνικών φαινομένων - στοιχείων του ρόλου και της θέσης της Γ. και οι ποικίλοι συνδυασμοί τους; αν ναι, πώς και πότε;

Ας εξηγήσουμε το ερώτημα αυτό πιά συγκεκριμένα.

Ας υποθέσουμε ότι στη χώρα Χ η Γ. βρίσκεται στην παιδεία (στοιχείο της θέσης της Γ.) σε καλύτερο επίπεδο από τη χώρα Υ. Αυτό το κοινωνικό φαινόμενο περικλείει αυξητικές ή μειωτικές τάσεις κατά το σχηματισμό της (πάντως, στις ανδροκρατούμενες χώρες, τελικά μειωτικής αλλά σε ποικίλους βαθμούς) συνισταμένης όλων των τάσεων στη χώρα Χ και στη χώρα Υ; και οι τάσεις αυτές επενεργούν πάνω σε όλο το φάσμα της γ.ε. ή σε ορισμένο είδος της; και ποιά; δηλαδή μπορούν να επιφέρουν και μεταβολή της ποιοτικής εικόνας της γ.ε. και ποιά; ποιών εγκλημάτων την εμφάνιση μπορούν ειδικά να επηρεάσουν και πώς;

Άλλο παράδειγμα: Η θέση της Γ. στην αμειβόμενη εργασία (ποσοστό Γ. στο συνολικό εργατικό δυναμικό, σε θέσεις ανώτερες ή κατώτερες, με αμοιβή υψηλότερη ή χαμηλότερη κ.λπ.) αποτελεί σημαντικό στοιχείο της συνολικής θέσης της, η οποία, πάντως, σε καμιά χώρα δεν είναι σ' αυτό τον τομέα ίση με του Α. Αν στη χώρα Χ η θέση της Γ. στην εργασία είναι καλύτερη από την αντίστοιχη θέση της στη χώρα Υ, τι επίδραση θα έχει αυτό το κοινωνικό φαινόμενο στο σχηματισμό της ανασχετικής του γυναικείου εγκλήματος συνισταμένης; και οι επιδράσεις αυτές θα ασκηθούν πάνω στη συνολική γ.ε. ή σε ορισμένο είδος της; και ποιά;

Είναι φανερό ότι μιά στηριγμένη απάντηση στο όλο θέμα έχει ανάγκη πολυδιάστατης έρευνας, με στατιστικούς συσχετισμούς και παραβολές πολλών μεταβλητών συστατικών του ρόλου και της θέσης της Γ. από τη μιά μεριά, ειδικών κατηγοριών εγκλημάτων που συνθέτουν το όλο φάσμα της εγκληματικότητας από την άλλη.

Στο επόμενο κεφάλαιο, που έχει ως αντικείμενο την εξήγηση της αύξησης της γ.ε. (σε μερικές χώρες) σε συσχετισμό με τη γυναικεία χειραφέτηση (δηλαδή την αλλαγή του ρόλου και της θέσης της Γ. προς μεγαλύτερη ισότητα με τον Α.), θα αναπτύξουμε αναλυτικότερα το όλο πρόβλημα.

Αρχίζοντας από τον εννοιολογικό προσδιορισμό του ρόλου και της θέσης της Γ., θα αναφέρουμε τα επί μέρους συστατικά στοιχεία (κοινωνικά φαινόμενα-μεταβλητές) που συνθέτουν ρόλο και θέση. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στο θέμα της επίδρασης του καθενός από αυτά και των μεταβολών του στη γ.ε. καθώς και της επίρειας του διαφορετικού συνδυασμού τους και των αλλαγών του συνδυασμού αυτού στη γ.ε., από ποσοτική και ποιοτική άποψη, εξελικτικά και όχι στατικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

1. Για την αύξηση της γ.ε., που παρατηρήθηκε ιδίως στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 σε ορισμένες χώρες, η εξήγηση που είχε τη μεγαλύτερη απήχηση, θετική και αρνητική, είναι η προβληθείσα από τη Freda Adler θεωρία της «νέας γυναίκας εγκληματίας».

Παραλλαγή αυτής της θεωρίας, μπορεί να πει κανείς, αποτελούν οι απόψεις της Rita Simon. Και οι δύο συνδέουν την αύξηση αυτή με το γυναικείο κίνημα και την αλλαγή του ρόλου και της θέσης της Γ.⁽¹⁾

Τη σχέση μεταξύ αλλαγής ρόλου του γυναικείου φύλου και αύξησης της γ.ε. καθώς και επιβάρυνσης της μορφής της υποστήριξαν στη συνέχεια, με παραλλαγές, και άλλοι συγγραφείς,⁽²⁾ η Adler όμως παρέμεινε η κύρια εκπρόσωπος αυτής της θέσης.

Η Adler υποστηρίζει ότι η «θεαματική», κατ' αυτήν, αύξηση της γ.ε. που παρατηρείται ιδίως στις οικονομικά αναπτυγμένες χώρες, στις οποίες οι Γ. έχουν προχωρήσει στην κατάκτηση της ισότητας, καθώς και η εμφάνιση των Γ. στη στατιστική «όλων των ειδών των εγκλημάτων και μάλιστα σε παγκόσμια κλίμακα» εξηγούνται ως εξής. «Ένα γενικό κίνημα σαρώνει τον κόσμο με εξισωτικές τάσεις για να εξασφαλίσει στις Γ. την ευκαιρία μιας περισσότερο ίσης πρόσβασης στην εγκληματική ιεραρχία... αυτή η εξομοίωση των ρόλων των φύλων συχνά φθάνει στη συσκοτίση των ορίων που παραδοσιακά εδάμαζαν και προστάτευαν τα κορίτσια».⁽³⁾ Η Adler πιστεύει ότι στις νέες σταδιοδρομίες που τους ανοίγονται, οι Γ. στην πλειοψηφία τους θα εργασθούν με επιτυχία και εντιμότητα. Θεωρεί, όμως, ότι αποτελεί «δονκιχωτικό ιπ-

1. Βλ. F. ADLER, *Sisters in Crime*, Ν. Υόρκη, 1975, της *ιδίας*, *The Interaction Between Women's Emancipation and Female Criminality*, στο *Intern. J. of Criminology and Penology*, 1977 Τ. 5, σ. 101 επ., R. SIMON, *Women and Crime*, Lexington, D.C. Heath and Co., 1975.

2. Βλ., π.χ., R. AUSTIN, *Women's Liberation and Increases in Minor, Major and Occupational Offences*, στο *Criminology*, 1982 Τ. 20. Η σχετική βιβλιογραφία είναι πολύ πλούσια. Ο ST. BOX, *Power, Crime and Mystification*, Λονδίνο, Tavistock, 1983, σ. 191, αναφέρει 20 βιβλία και άρθρα ως το 1983. Από το 1983 και ύστερα επακολούθησαν πολλά άλλα, ανάμεσα στα οποία αναφέρουμε: M.L. ANDERSON, *Thinking about Women. Sociological and Feminist Perspectives* Ν. Υόρκη, Macmillan, 1983, J. McCOLD και L. OTTEN, *A Consideration of Sex Roles and Motivations for Crime*, στο *Criminal Justice and Behavior*, 1983, Τ. 10, σσ. 3-12, L. GELSTHORPE, *Towards a Sceptical Look at Sexism*, στο *Intern. J. of Sociology of Law*, 1986, Τ. 14, σ. 125 επ.

3. Βλ. F. ADLER, *The Interaction Between Women's Emancipation and Female Criminality*, 1977, ο.π., σσ. 101-109.

ποτισμό» το να πιστεύει κανείς ότι θα είναι εντιμότερες από τους Α. Η Adler, λοιπόν, προφητεύει την έλευσή της «νέας Γ. εγκληματία» (New female criminal) ως αποτέλεσμα της γυναικείας χειραφέτησης.⁽¹⁾

Η κύρια επιχειρηματολογία της Adler μπορεί να συνοψισθεί ως εξής:⁽²⁾

1. Η αύξηση της χειραφέτησης των Γ. στις ΗΠΑ και το δυτικό κόσμο προχωρεί.
2. Αυτό οδηγεί τις Γ. σε νέους ανδρικούς τομείς εμπειριών, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται και οι μη γυναικείες μορφές εγκληματικότητας, όπως η βία και τα οικονομικά εγκλήματα, και γενικά σε εγκληματική δράση.
3. Η σχέση ανάμεσα σ' αυτά τα δύο φαινόμενα αποδεικνύεται από το αυξανόμενο κύμα των στατιστικά διαπιστωμένων εγκλημάτων των Γ., και μάλιστα «μη γυναικείων».

Η R. Simon, η οποία επίσης προβλέπει αύξηση της γ.ε. για τον ίδιο, βασικά, λόγο, προβλέπει ωστόσο και ότι δεν θα αυξηθεί η σοβαρή εγκληματικότητα των Γ. και ότι είναι μάλιστα πιθανή μελλοντική μείωση ειδικά των εγκλημάτων βίας. Αυτό, διότι κανονικά η συναισθηματική πίεση από τις αποστερήσεις, η οποία οδηγεί τη Γ. στο έγκλημα, πρέπει να μειωθεί όταν αυτές ελαττωθούν λόγω της διεύρυνσης των δυνατοτήτων επαγγελματικής απασχόλησης, μεγαλύτερης πρόσβασης στην παιδεία (και μάλιστα διαρκώς ανωτέρου επιπέδου) κ.λπ.

Στη Simon οφείλεται και η παρατήρηση που παραπάνω αναφέραμε⁽³⁾ σχετικά με την επι το αυστηρότερο μεταχείριση της Γ. από τους φορείς του ποινικού συστήματος μετά την εμφάνιση ιδίως του (ριζοσπαστικού) κινήματος της γυναικείας απελευθέρωσης, ώστε η στατιστική εικόνα της γ.ε. να εμφανίζεται περισσότερο διογκωμένη από όσο πράγματι είναι.

Το όλο θέμα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και διότι θέτει το πρόβλημα κατά πόσο η γυναικεία απελευθέρωση δημιουργεί ποσοτική αύξηση και ποιοτική επιβάρυνση της γ.ε.

2. Για να κριθεί η βασική θέση της Adler θα πρέπει να απαντηθούν τα επόμενα τέσσερα ερωτήματα, από τα οποία τα τρία πρώτα είναι προκαταρκτικά.

- α. Μέχρι που υπάρχει πραγματικά αύξηση και / ή επιβάρυνση της μορφής της γ.ε.;
- β. Τι ακριβώς σημαίνει ρόλος της Γ. και θέση της Γ.;
- γ. Το γυναικείο κίνημα έχει πράγματι δημιουργήσει αλλαγές στο ρόλο και στη θέση της Γ.; και σε τι έκταση;
- δ. Ποιά σχέση έχουν ο ρόλος της Γ. και η θέση της Γ. με την αύξηση και την τυχόν αλλαγή υφής της γ.ε.;

1. Η σχετική προφητεία είναι πολύ παλιά και ανέρχεται στην εποχή της εκβιομηχάνισης και της εισόδου της Γ. στο εργατικό δυναμικό. Βλ. π.χ., L. OWEN PIKE, *History of Crime in England*, 1876 και E. VAN DE WARKER, *Relations of Women to Crime*, στο *Popular Science Monthly*, 1875-1876. Τ. 8, σσ. 1-16 και σσ. 334-344. Η πρόβλεψη τότε δεν επαληθεύτηκε. Επαναλήφθηκε όμως και αργότερα από άλλους. Βλ. π.χ. C. BISHOP, *Women and Crime*, Λονδίνο 1931. Ο O. POLLAK, *The Criminality of Women*, 1950, Φιλαδέλφεια, σ. 75, μάλιστα, έβλεπε πραγματοποιούμενη ήδη το 1950 την αύξηση ως συνέπεια της χειραφέτησης της Γ.

2. Βλ. FR. HEIDENSOHN, ό.π. σ. 156.

3. Βλ. παραπ. Α', Κεφ. Πρώτο, σ. 9 επ.

Για το πρώτο ερώτημα έχουμε ήδη εκθέσει στο Α' Μέρος αυτής της μελέτης στοιχεία απαντητικά⁽¹⁾, από τα οποία προκύπτει κάποια αύξηση, μεγαλύτερη ή μικρότερη, της γ.ε. σε ορισμένες χώρες. Σε κάθε περίπτωση, όμως, διατηρείται η σημαντικότητα αντρική υπεροχή, αριθμητική και ποσοστιαία πάνω στο σύνολο της εγκληματικότητας γενικά και στο κάθε είδος εγκλήματος (Tatbestand), με κάποιες διαφοροποιήσεις από είδος σε είδος, φυσικά.

Ουσιαστικά δεν φαίνεται να θίγεται η ποιοτική εικόνα της γ.ε. και ειδικά η πρώτη θέση των, κυρίως ελαφρών, εγκλημάτων κατά της περιουσίας, δηλαδή απλών κλοπών και εξοφλήσεων με ακάλυπτες επιταγές (ιδίως στις ΗΠΑ και Αγγλία), παραβάσεων του ΚΟΚ (σε διάφορες χώρες) και εξυβρίσεων (ιδίως στην Ελλάδα και μερικές άλλες μεσογειακές χώρες). Επομένως, θέμα υπάρχει για κάποια αυξητική τάση, ενώ ποιοτική αλλαγή και μάλιστα αξιολογική δεν προκύπτει.

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα συνίσταται σε μερικές εννοιολογικές δισαρτήσεις, αναγκαίες για την απάντηση στις επόμενες δύο ερωτήσεις.

Ως ρόλο του ενός και του άλλου φύλου εννοούμε, σ' αυτό εδώ το μελέτημα, τη **συνισταμένη των επιμέρους ρόλων του κάθε φύλου.**⁽²⁾ Η συνισταμένη αυτή, προκειμένου ακριβώς περί φύλων, νομίζω ότι συνοψίζει την **βασική ειδική συμπεριφορά που μια κοινωνία αναμένει από τον Α. και από τη Γ.**

Ο «ρόλος της Γ.» και ο «ρόλος του Α.» στην κοινωνία χρησιμοποιούνται, λοιπόν, εδώ με την έννοια: **βασικές γραμμές αναμενόμενης συμπεριφοράς και δράσης για το ένα και το άλλο φύλο, μέσα στα πλαίσια μιάς συγκεκριμένης κοινωνίας.** Έτσι, ο ρόλος του Α. σε μια ανδροκρατική κοινωνία είναι αρχηγικός και αποφασιστικός, στην οικογένεια, στην εργασία, στα όργανα τα ρυθμιστικά των κύριων κοινωνικών και δημόσιων θεμάτων (συνδικαλισμός, τοπική αυτοδιοίκηση, βουλή, κυβέρνηση, κ.λπ.). Ο ρόλος της Γ., αντίθετα, είναι κυρίως ρόλος βοηθητικός, εκτελεστικός των ανδρικών αποφάσεων, τόσο στην ευρύτερη κοινωνία όσο και στην οικογένεια, και η κύρια αποστολή της αναπαραγωγική και μητρική.⁽³⁾

Η θέση του ενός και του άλλου φύλου σημαίνει την κατάστασή του σε μια κοινωνία. Κι' εδώ ο όρος «θέση» χρησιμοποιείται υπό την έννοια **της συνισταμένης των θέσεων που ένα μέλος της κοινωνίας του ενός και του άλλου φύλου κατέχει και κυρίως το σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που η κοινωνία έχει καθορίσει για το καθένα.**⁽⁴⁾ Η συνισταμένη ακριβώς αυτή συνοψίζει εμφανώς τη διαφορά των θέσεων του Α. και της Γ.

Η θέση παρουσιάζει δύο διαπλεκόμενες απόψεις, τη νομοθετική και την πραγμα-

1. Βλ. παραρ. Α', Κεφ. Δεύτερο και Κεφ. Τρίτο. Σημειώνουμε ακόμα ότι η συμμετοχή των Γ. σε όλα τα είδη εγκλημάτων δεν είναι νέο φαινόμενο (όπως το εμφανίζει η Adler). Αυτό προκύπτει από τα στατιστικά στοιχεία και πίνακες που αναφέρονται στα δύο αυτά κεφ. του Α' Μέρους.

2. Κατά κανόνα ο όρος χρησιμοποιείται σε πληθυντικό: «οι ρόλοι». Κάθε ρόλος αναφέρεται σε ορισμένο τομέα δράσης (ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια, ο ρόλος του εργάτη στην παραγωγή κ.λπ.) και σημαίνει την αναμενόμενη συμπεριφορά του μέλους της κοινωνίας που δρά σ' αυτό τον τομέα. Βλ. για την έννοια του ρόλου, Δ. Γ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Στοιχεία Κοινωνιολογίας, Ι. Αθήνα, 1979, σελ. 326 επ.

3. Βλ., ανάπτυξη σχετικά με τον «κοινωνικό εγκλεισμό» της Γ., R. CARIO, La criminalité des femmes Approche différentielle, Διδakt. Διάτρ. στο Πανεπ. Pau, 1985, σ. 217 επ. (πολυγρ.).

4. Βλ. σχετικά R. LINTON, The Study of Man, Ν. Υόρκη, Appleton-Century-Crofts, 1936, σ. 113. Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, ο.π., σ. 330 επ.

τική. Αφ' ενός, δηλαδή, τη θέση που οι διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις καθορίζουν για τη Γ. και τον Α., στην οικογένεια, στην εργασία, στην παιδεία, στη δημόσια ζωή κ.λ.π., και αφ' ετέρου την πραγματική θέση του κάθε φύλου σε όλους αυτούς τους τομείς και την πραγματική κατάσταση που πηγάζει από αυτή τη θέση (π.χ., ουσιαστική θέση της Γ. στην οικογένεια, άσκηση του δικαιώματος να αποφασίζει σχετικά με την αναπαραγωγική λειτουργία της, πραγματική ισότητα ή ανισότητα στην είσοδο στα διάφορα επαγγέλματα, στη σταδιοδρομία και στην αμοιβή, οικονομική κατάσταση της Γ. κ.λ.).

Συνήθως ρόλος και θέση είναι ανάλογα, δηλαδή η θέση είναι τέτοια που να ανταποκρίνεται στον κοινωνικά καθορισμένο ρόλο του κάθε φύλου. Καμιά φορά όμως αλλάζει το ένα, χωρίς να έχει αλλάξει, τουλάχιστο πλήρως, και το άλλο.

Έτσι, το φεμινιστικό κίνημα, π.χ., χάραξε νέο ρόλο για τη Γ., που αποβλέπει στην κατάργηση του αρχηγικού ρόλου του Α. και του παθητικού και υποτακτικού της Γ., και στην αντικατάστασή τους με ρόλους που να παρέχουν ίσες ευκαιρίες στα δύο φύλα σ' όλους τους τομείς δράσης, με βάση την ισοτιμία. Βασική του αρχή είναι: ίσα δικαιώματα – ίσες υποχρεώσεις. Ο νέος αυτός ρόλος πρέπει να επιφέρει και αλλαγή της θέσης της Γ., που είναι αίτημα του γυναικείου φεμινιστικού κινήματος.

Εδώ είναι αναγκαίο να τονισθεί ότι η αλλαγή του ρόλου του ενός φύλου επιφέρει αλλαγή του ρόλου και του άλλου. Έτσι, για να αποκατασταθεί ισοτιμία και ισότητα για τη Γ. πρέπει να υποχωρήσει ο αρχηγικός και κυριαρχικός ρόλος του Α.

Η αφομοίωση της αλλαγής των ρόλων των φύλων από το ευρύ κοινωνικό σύνολο είναι δυσχερής και βραδεία. Όταν προχωρήσει αρκετά ώστε να διαφαίνονται οι νέες τάσεις, ο νομοθέτης μπορεί να παρέμβει και, ακολουθώντας την εξελικτική κατεύθυνση, να προωθήσει την πραγματική αλλαγή, διαγράφοντας νέους, ρυθμιστικούς της θέσης των φύλων, κανόνες, με βασική, στην περίπτωση μας, γραμμή την ισότητα των δύο φύλων. Οι νόμοι αυτοί, όμως, δεν λύνουν ουσιαστικά το πρόβλημα αν δεν υιοθετηθούν στην πράξη από το ευρύ κοινό.

Κάποτε η αλλαγή έχει προχωρήσει στην πράξη και ο νομοθέτης ακολουθεί βραδυπορώντας (π.χ. πρόσφατη αναγνώριση από τον Έλληνα νομοθέτη, με την αποποινικοποίηση των αμβλώσεων, του δικαιώματος της Γ. να ρυθμίζει την αναπαραγωγική λειτουργία της, ενώ οι αμβλώσεις προ πολλού ετελούνταν σωρηδόν, υπό καθεστώς ποινικής απειλής, στην Ελλάδα).

Έτσι, δεν ανταποκρίνονται πάντα ρόλος και θέση, ούτε θέση νομική και θέση πραγματική. Ο ρόλος, πάντως, εμπνέει βασικά τον καθορισμό της θέσης στο νόμο και στην πράξη. Και ο νόμος όμως είναι υποβοηθητικός της διαμόρφωσης του ρόλου, παρέχοντας πρότυπα «σωστής» συμπεριφοράς. Και τα δύο, ρόλος και θέση, δίνουν την πραγματική εικόνα της ζωής της Γ., όπως η κοινωνία αναμένει και απαιτεί να είναι και όπως πράγματι είναι στις διάφορες εκφάνσεις της.

Και τώρα θα αποπειραθούμε να απαντήσουμε στο τρίτο ερώτημα.

Είναι βέβαιο ότι κάποια αλλαγή ρόλου έχει πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια για τις Γ. Προβάλλεται, δηλαδή, και κερδίζει διαρκώς έδαφος η άποψη της ισοτιμίας και ισότητας που αναγνωρίζει στη Γ. τα δικαιώματα αυτοπροσδιορισμού της ζωής της, συναπόφασης – με τον Α. – για τα προβλήματα της οικογένειας και της κοινωνίας και ίσων ευκαιριών αξιοποίησης της προσωπικότητάς της.

Αλλά τα παλιά στερεότυπα δεν έχουν καταργηθεί. Ζούμε μια μεταβατική εποχή, κατά την οποία τα νέα πρότυπα ρόλων των δύο φύλων αντιπαλεύουν σκληρά με τα παλιά. Ιδίως οι Α. – και αυτοί κατέχουν ακόμα την εξουσία και δύναμη στις κοινωνίες μας – σε σημαντικό αριθμό είναι αγκυστρωμένοι στα παλιά στερεότυπα. Η νομοθεσία, ωστόσο, έχει μεταρρυθμιστεί σε αρκετές χώρες, ιδίως στην Ευρώπη, προς μεγαλύτερη ισότητα. Στην πράξη, έχει επίσης αλλάξει η θέση της Γ., αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, αλλά παντού βρίσκεται ακόμα σε αρκετή απόσταση από την ισότητα, ακόμα και από τη νομοθετικά καθιερωμένη.

Η Γ. σήμερα, κατά τη γνώμη μου, περνάει μια δύσκολη χρονική περίοδο: Εξακολουθεί, ως επι το πλείστον, να ζει σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις του παλαιού ρόλου, συγχρόνως όμως έχει αναλάβει και τα καθήκοντα του νέου ρόλου. Έτσι οι νέες δραστηριότητες (επαγγελματικές, κοινωνικές και, κάποτε, δημόσιες) συνυπάρχουν με τις παραδοσιακές (φροντίδα σπιτικού, παιδιών κ.λ.). Στις νέες όμως αυτές δραστηριότητες η Γ. έχει ακόμα, κατά κανόνα, δευτερεύουσα θέση, με αποτέλεσμα να είναι και οικονομικά και κοινωνικά και πολιτικά πολύ πιο αδύνατη από τον Α. Και ασφαλώς πιο φορτωμένη με καθήκοντα, αλλά έχοντας ήδη γευθεί μια ζωή πιο ενδιαφέρουσα και πιο ελεύθερη, με περισσότερες ευκαιρίες αξιοποίησης των ικανοτήτων της και με τη δυνατότητα μεγαλύτερης ανεξαρτησίας (ιδίως δια μέσου της κατάκτησης οικονομικής ανεξαρτησίας).

Στο τρίτο ερώτημα, λοιπόν, απαντάμε: η πραγματική θέση της Γ., η ίδια η ζωή της δηλαδή, εξακολουθεί να είναι βασικά ζωή «δεύτερου» φύλου, παρά τις αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί.

Για να κρίνουμε, λοιπόν, απαντώντας στο τέταρτο ερώτημα, κατά πόσο οι αλλαγές που επέφερε το φεμινιστικό κίνημα επηρεάζουν την εγκληματική δράση της Γ. θα πρέπει να διαπιστώσουμε πρώτα ποιές είναι οι **πραγματικές αλλαγές** που πραγματοποιήθηκαν σε μια **ορισμένη κοινωνία** στους διαφόρους τομείς της ζωής της Γ. (θέσεις), καθώς και στα πρότυπα συμπεριφοράς που η κοινωνία της υπαγορεύει (ρόλους: συμπεριφορά βοηθητική και υποτακτική ή όχι και σε ποιούς τομείς) και ύστερα να προβούμε στη σχετική αντιπαραβολή με την εγκληματική δράση της Γ. και την εξέλιξή της.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχει κάποια σύγχυση σχετικά με την έννοια του «γυναικείου κινήματος», που κάποτε συγχέεται με το σκοπό ή το αποτέλεσμα του, δηλαδή τη χειραφέτηση (emancipation) της Γ., ώστε να ζητείται η «μέτρηση του γυναικείου κινήματος»¹). Αλλά αυτό ούτε μετριέται ούτε, αν μετριάταν, θα ήταν το κρίσιμο για τη μελέτη μας σημείο. Αυτό που μας χρησιμεύει είναι η διαπίστωση του ρόλου της Γ. και της πραγματικής θέσης της στους διάφορους τομείς της ζωής. Αυτά θα δώσουν το μέτρο του βαθμού στον οποίο έχει προχωρήσει η χειραφέτηση της Γ., η ισότητα των φύλων. Στη συνέχεια θα δούμε αν η εξέλιξη της χειραφέτησης βαίνει παράλληλα με τυχόν αλλαγές ποσοτικές και ποιοτικές της γ.ε.

1. Κατά κανόνα ο όρος χρησιμοποιείται σε κληθυντικό: «οι ρόλοι». Κάθε ρόλος αναφέρεται σε ορισμένο τομέα δράσης (ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια, ο ρόλος του εργάτη στην παραγωγή κ.λπ.) και σημαίνει την αναμενόμενη συμπεριφορά του μέλους της κοινωνίας που δρά σ' αυτό τον τομέα. Βλ. για την έννοια του ρόλου, Δ. Γ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Στοιχεία Κοινωνιολογίας, Ι, Αθήνα, 1979, σελ. 326 επ.

3. Ως δείκτες για τη μέτρηση του βαθμού της χειραφέτησης της Γ., της προσέγγισης προς την ισότητα, χρησιμοποιήθηκαν από μερικούς ερευνητές οι εξής: 1ος, γονιμότητα (σχέση αντιστρόφως ανάλογη)· 2ος, μοναχική διαβίωση· 3ος, ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης· 4ος συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό.⁽¹⁾

Άλλοι χρησιμοποίησαν ως δείκτες τους παράγοντες που θεωρεί σημαντικούς κάθε μια από τις κύριες εξηγητικές της αύξησης της γ.ε. θεωρίες και συγκεκριμένα: η θεωρία των ευκαιριών (opportunity theory), η θεωρία της οικονομικής δραστηριότητας - συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, η θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης (διαζύγια, εξώγαμα παιδιά κ.λπ.) και η θεωρία της ισότητας (Equality theory).⁽²⁾

Θεωρούμε σκοπιμότερη την επιλογή ως δεικτών των μεταβλητών που δείχνουν το ρόλο και τη θέση της Γ. κατά τομείς ζωής και δράσης και όχι κατά θεωρίες.

Προσπαθήσαμε ο πίνακας των δεικτών που προτείνουμε να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερος και η επιλογή μας να αφορά κρίσιμα, κατά τη φεμινιστική θεωρία, διακριτικά σημεία για την επίτευξη της ισότητας, σε κάθε τομέα της ζωής και της δράσης, ώστε να δίνουν σφαιρική εικόνα ρόλου και θέσης της Γ.

Δείκτες για το ρόλο της Γ.

Για τη διαπίστωση του ρόλου της Γ. πρέπει να εξετασθεί το **πρότυπο της γυναικείας συμπεριφοράς που προβάλλεται κατά τους επί μέρους ρόλους της**:

Μέσα στην οικογένεια (διακρίσεις κατ'ά φύλο των ρόλων των γονέων μεταξύ τους καθώς και γονέων και παιδιών ή παιδιών μεταξύ τους).

Στο σχολείο, (διακρίσεις με βάση το φύλο στη διδασκεία ύλη, προβολή διαφορετική ρόλων από τα διδακτικά βιβλία, διαφορετική συμπεριφορά των διδασκόντων προς τα αγόρια και τα κορίτσια ή των παιδιών μεταξύ τους).

Στον τύπο και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης (προβάλλεται το πρότυπο γυναικας απελευθερωμένης και ισότιμης, που εργάζεται σε όλα τα επαγγέλματα, και συμμετέχει ενεργά στη δημόσια ζωή; ή νοικοκυράς και μητέρας, υπαλλήλου κατώτερων βοηθητικών καθηκόντων, σκεύους ηδονής και γενικά οργάνου εξυπηρέτησης του Α., καταναλώτριας όσο το δυνατόν περισσότερων ειδών νοικοκυριού αλλά και πολυτέλειας κ.λ.);

Στη νομοθεσία. Η νομοθεσία δεν είναι απλώς καθοριστική της νομικής θέσης της Γ. Έχει και χαρακτηριστικά επηρεαστικό του ρόλου, αφού προβάλλει **πρότυπα σωστής συμπεριφοράς**. Όσο λοιπόν περισσότερες διακρίσεις λόγω φύλου περιέχει η νομοθεσία μιάς χώρας, τόσο ο ρόλος της Γ. είναι μακρύτερα από την ισότητα.

Δείκτες για τη θέση της γυναίκας

Για τη διαπίστωση της θέσης της Γ. στην κοινωνία και το βαθμό της χειραφέτησής της και της προσέγγισης στην ίση μεταχείριση προτείνουμε ως κρίσιμους δείκτες τους περιλαμβανόμενους στον παρακάτω πίνακα.

1. Βλ. π.χ. Α. MORRIS, ο.π., σ. 70.

2. Βλ. σχετικά R. LINTON, The Study of Man, Ν. Υόρκη, Appleton - Century - Crofts, 1936, σ. 113.
Δ. ΤΣΑΟΥΣΗ, ο.π., σ. 330 επ.

Στην οικογένεια

1. Από ποιά ηλικία επιτρέπεται η σύναψη γάμου για τον Α. και από ποιά για τη Γ.;
2. Υπάρχει κατά το νόμο αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων:
 - α) για το σπιτικό: από τον Α; από τη Γ; από τους δύο;
 - β) για τα παιδιά: από τον Α.; από τη Γ.; από τους δύο;
3. Ποιός έχει την υποχρέωση προσπορισμού των αναγκαίων για την οικογένεια δαπανών; ο Α.; η Γ.; και οι δύο;
4. Οι φροντίδες καθαριότητας και περιποίησης του σπιτικού και των παιδιών, των αρρώστων και ηλικιωμένων μελών της οικογένειας παρέχονται από τον Α; τη Γ.; και τους δύο;
5. Τί γίνεται με το επώνυμο της Γ. μετά το γάμο;
6. Τι γίνεται με το επώνυμο των παιδιών;
7. Η έγγαμη Γ. μπορεί να αποφασίσει μόνη αν θα ασκήσει επάγγελμα; ή απαιτείται και η συναίνεση του Α.;
8. Υπάρχουν θεσμοί της Πολιτείας, της τοπικής αυτοδιοίκησης ή της εργοδοσίας για τη φύλαξη των παιδιών κατά την ώρα εργασίας των γονέων; Οι θεσμοί αυτοί είναι επαρκείς; και ουσιαστικά εξυπηρετικοί;
9. Η έγγαμη Γ. έχει το δικαίωμα τελικής απόφασης για την απόκτηση παιδιού;
10. Πόσα διαζύγια εκδίδονται ετησίως; και ποιό είναι το ποσοστό των διαζυγίων που ενάγουσα είναι η Γ.;

Στην εργασία

1. Η Γ. έχει πρόσβαση σε όλα τα επαγγέλματα;
2. Τι ποσοστό αντιπροσωπεύουν οι Γ. στο συνολικό εργατικό δυναμικό;
3. Η Γ. έχει πράγματι δυνατότητα ίσης σταδιοδρομίας και προαγωγής με τον Α. συνάδελφό της;
4. Η Γ. έχει πράγματι ίση αμοιβή με τον Α. για ίσης αξίας εργασία;
5. Η εργαζόμενη Γ., έγγαμη ή άγαμη, έχει δικαίωμα σε όλα τα επιδόματα για την οικογένεια και τα παιδιά της που έχει και ο Α. συνάδελφός της;
6. Οι άνεργες Γ. είναι περισσότερες από τους Α.;
7. Ποιά είναι η αναλογία Α. - Γ. δικηγόρων; γιατρών; μηχανικών; αρχιτέκτονων; επιχειρηματιών; διευθυντών ή προϊσταμένων υπηρεσιών και επιχειρήσεων;

Στην Εκπαίδευση

1. Τι ποσοστό Γ. φοιτούν
 - α) στη στοιχειώδη εκπαίδευση
 - β) στη μέση εκπαίδευση
 - γ) την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση
2. Ποιά είναι τα ποσοστά Γ. που διδάσκουν στα εκπαιδευτήρια:
 - α) στοιχειώδους εκπαίδευσης
 - β) μέσης εκπαίδευσης
 - γ) ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης
3. Τι ποσοστά Γ. υπάρχουν στις ανώτερες βαθμίδες διδασκόντων;

- α) της στοιχειώδους εκπαίδευσης (διευθυντές σχολείου, επιθεωρητές)
- β) της μέσης εκπαίδευσης (διευθυντές σχολείου - επιθεωρητές)
- γ) της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης (καθηγητές Α΄ και Β΄ βαθμίδας)
- 4. Σε τι ποσοστό η εκπαίδευση είναι μικτή;
- 5. Τι ποσοστό των αναλαβήτων είναι Γ.; και ποιās ηλικίας κατά κύριο λόγο;

Στη σεξουαλική ζωή

- 1. Η ελεύθερη συμβίωση μίας Γ. με έναν Α. κατακρίνεται ή όχι από την κοινωνία; περισσότερο για τον Α; περισσότερο για τη Γ.; εξ ίσου για τους δύο;
- 2. Η συμπεριφορά μιας Γ. που συνάπτει ελεύθερες ερωτικές σχέσεις (χωρίς συμβίωση) θεωρείται επίμεμπτη ή όχι; η ίδια συμπεριφορά ενός Α. θεωρείται επίμεμπτη ή όχι;
- 3. Επιτρέπεται η αντισύλληψη;
- 4. Την εφαρμόζει η Γ.; ο Α.; και οι δύο;
- 5. Υπάρχει οργανωμένη υπηρεσία οικογενειακού προγραμματισμού;
- 6. Τιμωρείται η άμβλωση;
- 7. Τα εξώγαμα παιδιά έχουν τα ίδια δικαιώματα με τα γεννημένα σε νόμιμο γάμο;

Στην οικονομική κατάσταση

- 1. Υπάρχει διαφορά εισοδήματος κατά μέσο όρο και κατά κύριους κλάδους εργασίας, ενός Α και μίας Γ; Σε βάρος της Γ; υπέρ της Γ;
- 2. Σε τι ποσοστό οι Γ. είναι ιδιοκτήτριες της κατοικίας τους; και σε τι ποσοστό οι Α;
- 3. Σε τι ποσοστό οι Γ. έχουν ιδιωτικό αυτοκίνητο πάνω στο συνολικό αριθμό ιδιοκτητών ιδιωτικών αυτοκινήτων;
- 4. Σε ποίο ποσοστό τα παιδιά των μόνων μητέρων με παιδί φοιτούν σε ιδιωτικά εκπαιδευτήρια ή φροντιστήρια; σε ποίο ποσοστό τα παιδιά των παντρεμένων ζευγαριών; των μόνων πατέρων με παιδί;
- 5. Η κοινωνική ασφάλιση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των Γ. και των παιδιών τους, είτε οι Γ. είναι έγγαμες είτε είναι άγαμες, διαζευγμένες ή χήρες, είναι ίδια με των Α. εγγάμων, διαζευγμένων ή χήρων;
- 6. Τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα Α. και Γ. είναι ίσα: α) στη δημόσια υπηρεσία; β) στις ιδιωτικές εργασίες;

Στη δημόσια ζωή

- 1. Τι ποσοτά Γ. υπάρχουν στις ανώτατες θέσεις της Δημόσιας Διοίκησης και των Νομ. Προσώπων Δημοσίου Δικαίου;
- 2. Τι ποσοστά Γ. υπάρχουν στις αιρετές θέσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης (Δήμαρχοι ή Πρόεδροι Κοινοτήτων και μέλη δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων).
- 3. Ποίο είναι το ποσοστό Γ. στην Κυβέρνηση;
Ποίο είναι το ποσοστό Γ. στην Βουλή (και στην Ομοσπονδιακή Βουλή, όπου υπάρχει);
Ποίο είναι το ποσοστό Γ. στην Ευρωβουλή (για τις χώρες της ΕΟΚ);

4. Ποιό είναι το ποσοστό Γ. στη Δικαστική Εξουσία
 - α) κατωτέρου βαθμού
 - β) ανωτέρου βαθμού
 - γ) ανωτάτου βαθμού
5. Ποιό είναι το ποσοστό Γ. μελών των Διοικητικών Συμβουλίων των Συνδικαλιστικών Οργανώσεων;
6. Από πότε οι Γ. έχουν ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους Α;

4. Πολλοί λοιπόν είναι οι δείκτες που πρέπει να διαπιστωθούν και ερευνηθούν παράλληλα και συγκριτικά, δείκτες που αφορούν τους επιμέρους ρόλους της Γ., τις επί μέρους θέσεις, και, αν συντεθούν, το συνολικό ρόλο και τη συνολική θέση της στην κοινωνία. Αν αυτή η έρευνα γίνει σχετικά με διάφορα χρονικά σημεία, μπορούμε να σχηματίσουμε μια εικόνα της εξέλιξης προς την ισότητα του ρόλου και της θέσης των Γ. μιας χώρας.

Θα επακολουθήσει η διαπιστωτική έρευνα των παράλληλων διακυμάνσεων και εξελικτικών τάσεων της εγκληματικής δράσης της Γ. γενικά και στα διάφορα είδη εγκληματικών πράξεων ειδικότερα. Τέλος θα έπεται η συγκριτική αντιπαράθεση των δύο αυτών, δηλαδή της εξέλιξης των στοιχείων ρόλου και θέσης από τη μια μεριά και της εξέλιξης της εγκληματικότητας από την άλλη.

Το συμπέρασμα είναι, ότι η σχετική έρευνα δεν μπορεί να είναι ούτε απλή ούτε μονοδιάστατη. Γίνεται δε ακόμα πολυπλοκότερη αν ληφθεί υπ' όψη η **αλληλεπίδραση των διαφόρων δεικτών-μεταβλητών και το διαφορετικό αποτέλεσμα που επιφέρουν οι διαφορετικοί συνδυασμοί τους σε κάθε κοινωνία και σε ορισμένο χρονικό σημείο.**⁽¹⁾

Αυτού του τύπου πολυδιάστατες έρευνες για τον έλεγχο της τυχόν παράλληλης εξέλιξης της ισότητας των φύλων και της αύξησης της γ.ε. υπάρχουν πολύ λίγες, οι πλείστοι δε συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το θέμα αφ' ενός διαφωνούν ως προς τους δείκτες που καθορίζουν τη θέση της Γ. και το ρόλο της, αφ' ετέρου –και κυρίως– κατά κανόνα δεν στηρίζονται σε επαρκή και με αυστηρότητα επιστημονική ελεγχθέντα πραγματικά στοιχεία.

Πολύ δυσχερέστερη και επισφαλέστερη αποβαίνει η έρευνα αν συνεξετάζονται και αντιπαραβάλλονται στοιχεία, κατ' ανάγκην κυρίως στατιστικά, διαφόρων χωρών.⁽²⁾

Έτσι, π.χ., η επιμελημένη έρευνα των Cathy Spatz Widom και Abigail J. Stewart, για τη γ.ε. και τη θέση της Γ.⁽³⁾ στηρίζεται σε στατιστικά στοιχεία 43 χωρών, με

1. Βλ. S. BOX και C. HALE, *Liberation and Female Criminality in England and Wales*, 1983, ό.π., που πρότειναν μάλιστα την **ετήσια μέτρηση** αυτών των μεταβλητών για την παρακολούθηση της εξέλιξης της γυναικείας χειραφέτησης και την αντικαταβολή της με την εξέλιξη της γ.ε. J. FOX και T. HARTNAGEL, *Changing Social Roles and Female Crime in Canada* στο *Rev. of Canad. Sociology and Anthropology*, 1979, T. 16, σ. 96 εκ.

2. Βλ. για τις σοβαρές δυσχέρειες σ' αυτή την περίπτωση παρακ. Α'. Κεφ. Τρίτο, σ. 125.

3. Βλ. C. SPATZ WIDOM και A. STEWART, *ο.ο.* 137-155.

βάση, αφ' ενός τις εγκληματολογικές στατιστικές που οι χώρες αυτές έστειλαν στην Interpol (αριθμοί 1¹ που συλλήφθηκαν) και αφ' ετέρου στοιχεία για τη θέση της Γ. που οι ίδιες χώρες έστειλαν στον ΟΗΕ. Και οι ίδιες οι ερευνήτριες εκφράζουν τις σοβαρές αμφιβολίες τους για την ακρίβεια των στοιχείων αυτών. Προσωπικά εκφράζω τη βεβαιότητα για την ανακρίβεια τουλάχιστον των εγκληματολογικών στοιχείων που αφορούν την Ελλάδα.⁽¹⁾

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε από τις παραπάνω ερευνήτριες είναι αυστηρή και εξετάζει πολλές μεταβλητές⁽²⁾, θα είχε δε λιγότερες πιθανότητες ανακρίβειών αν γινόταν για χώρα προς χώρα χωριστά και ύστερα από έλεγχο των παραγόντων που σ' αυτή τη χώρα μπορεί ειδικά να λειτουργούν για την πέρα του συνήθως παραμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας από τις στατιστικές της. Προσπάθεια τελικής συναγωγής γενικών συμπερασμάτων θα επακολουθούσε.

Μερικά από τα κορίσματα της παραπάνω έρευνας ήταν τα παρακάτω: Οι θεωρίες κατά τις οποίες η ισότητα, χειραφέτηση και θέση της Γ. είναι παράγοντες που επηρεάζουν την αύξηση της εγκληματικότητας, βρήκαν γενικά έρεισμα. Αντίθετα, οι σχέσεις μεταξύ οικονομικών μεταβλητών και ποσοστών συλλήψεων Γ. αποδείχθηκαν περιορισμένες και αδύνατες. Οι σχέσεις που αποδείχθηκαν σημαντικές επηρεάζουν μάλλον το ποσοστό των γυναικείων συλλήψεων επί του συνολικού αριθμού συλλήψεων (Α.+Γ.), παρά το ποσοστό γυναικείων συλλήψεων επί του γυναικείου πληθυσμού σε ηλικία που θα μπορούσε να διαπράξει έγκλημα. Αντίθετα με τις προβλέψεις, το γεγονός της οικονομικής δραστηριότητας των Γ. (ποσοστό Γ. οικονομικά ενεργών) δεν αποδείχθηκε να επηρεάζει τα ποσοστά των Γ. που συλλήφθηκαν; συνολικά ή για επί μέρους είδη εγκλημάτων, πάνω στο συνολικό γυναικείο πληθυσμό που θα μπορούσε να διαπράξει έγκλημα (βρίσκεται σε κίνδυνο).⁽³⁾

Οι ανθρωποκτονίες ειδικά δεν έδειξαν να έχουν τις ίδιες σχέσεις με όλες τις μεταβλητές, δηλαδή ήταν ανεπηρέαστες από μορφωτικούς, οικονομικούς ή τεχνολογικούς παράγοντες, ενώ είχαν σχέση με μεταβλητές «κοινωνικής αποδιοργάνωσης» κατά την ορολογία των ερευνητριών (διαλυμένες οικογένειες κ.λπ.). Τα σεξουαλικά εγκλήματα εξ άλλου ήταν αντιστρόφως ανάλογα με το βαθμό παιδείας.⁽⁴⁾

Τα θέματα αυτά, πάντως, βρίσκονται σε σημείο που περαιτέρω αυστηρές και πολύπλοκες έρευνες είναι αναγκαίες, όπως αναγνωρίζουν και οι ίδιες οι ερευνήτριες. Και βασιζόμενες σε καλύτερα επιλεγμένους δείκτες, προσθέτουμε εμείς.

5. Νομίζω ότι μετά τα προηγηθέντα μπορούμε να εκθέσουμε συνοπτικά μερικές κριτικές παρατηρήσεις πάνω στις θεωρίες της Adler, πριν προχωρήσουμε στη συμ-

1. Είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα οι Εγκληματολογικές Υπηρεσίες έστειλαν στην Interpol ως εγκληματολογικές στατιστικές κατάλογο μόνο των υποθέσεων που περνούσαν από αυτές και που αντιπροσωπεύουν μικρό ποσοστό του συνόλου των εγκλημάτων ή συλληφθέντων δραστών. Οι αστυνομικές ή δικαστικές στατιστικές της Ελλάδας είναι πολύ πληρέστερες.

2. Με την επιλογή πολλών από αυτές δεν συμφωνούμε, μαρτυρούν δε και αμφίβολη φεμινιστική συνειδητοποίηση των ερευνητριών.

3. Βλ. K. SPATZ WIDOM και A. STEWART, ο.π., σ. 152 (η απόδοσή μας των κορισμάτων είναι σχεδόν κατά λέξη μετάφραση από το άρθρο των ερευνητριών).

4. Βλ. K. SPATZ WIDOM και A. STEWART, ο.π., σ. 153.

περασματική διατύπωση των θέσεών μας.

α) Πρώτα απ' όλα, η γ.ε. δεν εμφανίζει **σήμερα, που το γυναικείο κίνημα αναπτύσσεται**, τα υψηλότερα ποσοστά πάνω στη συνολική (Α.+Γ.) εγκληματικότητα. Προ εκατό περίπου ετών, στις χώρες που διαθέτουν παλαιά εγκληματολογικά στοιχεία εμφανιζόταν υψηλότερη ή τουλάχιστον όχι χαμηλότερη από τη σημερινή. Τέτοια στοιχεία δώσαμε ήδη.⁽¹⁾ Αλλά και τα χρόνια 1935-1946 είχε εμφανισθεί «δραματική αύξηση» της γ.ε., όπως την χαρακτηρίζει η C. Smart.⁽²⁾ Εκείνα τα χρόνια ο φεμινισμός ήταν, προφανώς, αθώς του φαινομένου αυτού.

β) Αμφισβητείται η στατιστική εικόνα που η Adler παρουσιάζει για τη σύγχρονη γ.ε. και την πρόσφατη εξέλιξή της, τόσο από ποσοτική όσο και από ποιοτική άποψη (όπως ήδη εκθέσαμε) και προ παντός η ερμηνεία που της έδωσε.⁽³⁾

Μεταξύ άλλων, η συνεχής αναφορά της ποσοστιαίας αύξησης της γ.ε. επί της παλαιότερης επίσης γ.ε., όπως και αλλού αναφέραμε, πολλές φορές δημιουργεί παραπλανητικές εντυπώσεις.⁽⁴⁾

Ωστόσο, όπως οι στατιστικές εικόνες παρουσιάζουν τα πράγματα, πρέπει να παραδεχούμε ότι την τελευταία εικοσαετία οι Γ. εμφανίζουν, ιδίως στις περισσότερο αναπτυγμένες οικονομικά χώρες, κάποιο ρυθμό αύξησης ταχύτερο σε μερικά εγκλήματα από τον αντίστοιχο ανδρικό ρυθμό. Αξιοσημείωτο, όμως, είναι ότι οι πράξεις που έχουν σχέση με τις «white collar positions», τις ανώτερες ιδίως διαχειριστικές θέσεις, στις οποίες τις τελευταίες δεκαετίες εισέδυσαν οι Γ. και στις οποίες η Adler περίμενε τη μεγαλύτερη αύξηση των γυναικείων εγκλημάτων «λευκού κολλάρου», κατά τη δεκαετία του 1970 έδειξαν στις ΗΠΑ πτώση 37,9%. Το γεγονός αυτό καθώς και η γενικότερη διαπίστωση ότι ο κύριος κορμός της γ.ε. εξακολουθεί να είναι άσχετος προς την επαγγελματική δραστηριότητα της Γ. δεν στηρίζουν τη θεωρία της Adler.⁽⁵⁾

γ) Η Adler δεν έλαβε όσο θα έπρεπε υπ' όψη το γεγονός ότι για να αυξάνουν τόσο η γ.ε. όσο και η α.ε. (σε μερικά τουλάχιστον εγκλήματα με τον ίδιο περίπου ρυθμό, σε άλλα με ταχύτερο η γ.ε., σε άλλα με ταχύτερο η α.ε.) θα πρέπει να υπάρχουν κάποιοι **κοινοί αιτιώδεις παράγοντες που συντελούν στη γενική αύξηση της εγκληματικότητας**. Η αποκοπή, από το συνολικό πρόβλημα, της αύξησης της γ.ε. δικαιολογείται μόνο εφ' όσον επιχειρούμε να εξηγήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, δηλαδή την τυχόν υπέρβασή της **πέραν από την αυξητική τάση της α.ε.**, τα είδη

1. Βλ. παραπ. Α' Μέρος, Κεφ. Τρίτο.

2. Βλ. C. SMART, *The New Female Criminal: Reality or Myth* στο *Brit. J. of Crimin.*, 1979, T. 19, σ. 50 επ.

3. Βλ. E. LEONARD, ο.π., σελ. 42, C. SMART, *Women, Crime and Criminology*, σελ. 52, της ίδιας, *The New Female Criminal: Reality or Myth*, ο.π., σελ. 50 επ., A. MORRIS, ο.π., σελ. 68, *Contra R. AUSTIN, Liberation and Female Criminality in England and Wales*, στο *Br. J. Crimin.*, 1981, T. 21, τ. 4.

4. Βλ. παραπάνω, Α', Κεφ. Τρίτο, σ. 128 επ.

5. Βλ. LAURA CRITES, *The Female Offender*, Lexington, D.C. Heath, Co., 1976. Ωστόσο αυτό το επίχειρμα, που δεν προβάλλεται μόνο από την CRITES, έχει, κατά τη γνώμη μου, σχετική αξία, γιατί η σύγκριση επαγγελματικών συμφερόντων μπορεί να οδηγήσει και σε εγκλήματα που από πρώτη άποψη εμφανίζονται ως άσχετα προς την επαγγελματική δραστηριότητα, όπως εμπρησμός της επιχειρηματικής έδρας, δυσφήμιση, συκοφαντική δυσφήμιση ακόμη και δολοφονία του ανταγωνιστή επιχειρηματία.

εγκλημάτων στα οποία ειδικά παρατηρείται αυτή η υπέρβαση κ.λπ.

δ) Η Adler δεν έλαβε υπ' όψη ένα παράγοντα επηρεαστικό της στατιστικής εικόνας της αύξησης της γ.ε.: τη διαφορετική (αυστηρότερη) αντιμετώπιση της Γ. από το ποινικό σύστημα και την αλλαγή της εφαρμοζόμενης στατιστικής μεθόδου ειδικά στις χώρες όπου εμφανίζεται κάποια αξιοσημείωτη αύξηση, όπως διαπίστωσαν οι Steffensmeier και Cobb.⁽¹⁾ Τη μεγαλύτερη αυστηρότητα αντιμετώπισης σήμερα της Γ. δέχεται και η R. Simon, όπως ήδη αναφέραμε, στην αρχή αυτού του κεφαλαίου. Οι σχετικές έρευνες οδήγησαν στο ευρύτερο πρόβλημα: μέχρι πού υπάρχουν πραγματικές μεταβολές στη γ.ε. και όχι μεταβολές στον τρόπο που βλέπουμε τη Γ. και την παραβατική συμπεριφορά της; Η ενδιαφέρουσα έρευνα της Gelsthorpe, με εντυπωσιακές περιπτώσεις, ενισχύει τη δεύτερη άποψη.⁽²⁾ Προς το παρόν, κατά τη συγγραφέα αυτή, το μόνο που θα μπορούσε να λεχθεί αυστηρώς επιστημονικά, είναι ότι προκύπτει αύξηση του αριθμού των Γ. που εμπλέκονται στο ποινικό σύστημα.

ε) Εύλογο θα ήταν να ερευνηθεί ως ειδικός εγκληματογόνος παράγοντας για την αύξηση της γ.ε. η υπερένταση (stress) που η Γ. βιώνει κατά την παρούσα μεταβατική περίοδο αλλαγής ρόλων, κατά την οποία, παραπλεύρως προς τα νέα της καθήκοντα (επαγγελματικά κ.λ.), η Γ. εξακολουθεί να σηκώνει, κατά το μέγιστο τουλάχιστο μέρος, τα παραδοσιακά βάρη της ευθύνης για το σπίτι, τα παιδιά και τους γέροντες ή χρονίως πάσχοντες της οικογένειας, συχνότερα μάλιστα από άλλοτε εντελώς μόνη (σήμερα περισσότερες Γ. διαζευγμένες ή άγαμες μητέρες ή προστάτες γέροντων γονέων). Η ένταση αυτή γίνεται οξύτερη από τη σύγκρουση των δύο ρόλων (παλιού και νέου) που δημιουργεί για τη Γ. διλήμματα και αυτοενοχοποιήσεις, όταν, προσπαθώντας να εκπληρώσει τα νέα της καθήκοντα, φοβάται ότι παραμελεί τα παλιά (τη φροντίδα των παιδιών, του συζύγου κ.λπ.).

στ) Σε αντίθεση με τη γνώμη της Adler, δεν μπορούμε να είμαστε διόλου βέβαιοι ότι οι Γ. ακόμα και σήμερα, που το γυναικείο κίνημα είναι ζωηρό, αν βρεθούν μπρος στις ίδιες περιστάσεις και ευκαιρίες με τους Α. θα συμπεριφερθούν, κατά μέσο όρο, το ίδιο μ' αυτούς. Τα ιδιαίτερα –σάν βασική στάση, αντίθετα– πρότυπα αναμενόμενης συμπεριφοράς που η κοινωνία υπαγορεύει ακόμα στα δύο φύλα και οι μακροχρόνιες διαφορές θέσης και εμπειριών των δύο φύλων σ' όλους τους τομείς της ζωής, έχουν δημιουργήσει διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης των γεγονότων και αντιμετώπισής τους από τα δύο φύλα. Αντίθετα, δικαιολογημένα θα ήταν, λοιπόν, σήμερα ακόμα η διαφορετική αντίδραση Α. και Γ. στα ίδια γεγονότα. Αλλιώς θα εμφανιζόταν το θέμα αν είχε ήδη επικρατήσει στην κοινωνία η αλλαγή των ρόλων των φύλων, αν η νέα νοοτροπία για τους ρόλους του Α. και της Γ. είχε αφομοιωθεί και εφαρμοσθεί τουλάχιστο σε ευρεία έκταση⁽³⁾. Αλλά η πραγματοποίηση αυτής της αλλαγής απαιτεί χρόνο μακρό.⁽⁴⁾ Εξ άλλου, και σε περίπτωση πραγματοποίησής της, πάντως

1. Βλ. STEFFENSMEIER και M. COBB, Sex Differences in Urban Arrest Patterns 1934-1979, στο Social Problems, 1981, T. 29, τ. 1, σ. 37 επ.

2. Βλ. L. GELSTHORPE, ο.π., σ. 130, A. MORRIS, σ. 69 επ.

3. Ποιά ήταν ακόμα στη δεκαετία του '60 η εικόνα της Γ. και του Α. που επικρατούσε στις δυτικές κοινωνίες, με βάση τα σχετικά στερεότυπα βλ. A.M. ROCHEBLAVE-SPENLÉ, Les rôles masculins et féminins, Παρίσι, PUF, 1964, E. BADINTER, L' un est l' autre, Παρίσι, Jacob, 1986, σ. 158 επ.

4. Βλ. σχετική ανάπτυξη παρακ. Γενικές συμπερασματικές υποθέσεις

οι Γ. δεν θα έχουν υιοθετήσει –δεν το επιδιώκει το γυναικείο κίνημα– το ρόλο του κυρίαρχου, εξουσιαστικού φύλου, με τις σχετικές επιπτώσεις του στη συμπεριφορά, ειδικότερα την εγκληματική. Γι' αυτό ο νέος ρόλος θα επιφέρει αλλαγή στη γυναικεία συμπεριφορά, η οποία όμως δεν θα πρέπει να αναμένεται ότι θα ταυτισθεί με την ανδρική της ανδροκρατικής κοινωνίας.

ζ) Στην πραγματικότητα, όχι μόνο η αλλαγή των ρόλων, αλλά και η αλλαγή της θέσης της Γ. σε βαθμό που να επιφέρει ως συνέπεια «δραματική αλλαγή της γ.ε.» (κατά τη διατύπωση της Adler) δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ήδη διατυπώσαμε στο Κεφ. Τρίτο του Α' Μέρους, στηριγμένη σε πραγματικά στοιχεία, αμφισβήτηση της «δραματικής αλλαγής» της γ.ε. Αλλά και η ανισότητα των φύλων είναι ακόμα πολύ έντονη σ' όλους τους τομείς (στην οικογένεια, στην παιδεία, στη σεξουαλική ελευθερία, στη δυνατότητα επαγγελματικής εξέλιξης, στην ίση αμοιβή για ίση εργασία, στην ενεργό συμμετοχή στα όργανα της πολιτικής εξουσίας και στα κέντρα λήψης αποφάσεων κ.λπ.).

Είναι αλήθεια, ότι σε μερικές χώρες η θέση της Γ. έχει νομοθετικά βελτιωθεί σε σημαντικό βαθμό, στην πράξη ωστόσο παραμένει σοβαρά μειονεκτική, με εξαίρεση την πρόσβαση ιδίως στην παιδεία και κατά δεύτερο λόγο στην αγορά εργασίας (κατά κανόνα, πάντως, σε κατώτερες θέσεις και σπάνια σε θέσεις λήψης αποφάσεων και με συνήθη συνέπεια τη δυσβάστακτη προσπάθεια ανταπόκρισης στα διπλά βάρη σπιτικής και εξωσπιτικής εργασίας).⁽¹⁾

η) Σ' αυτές τις κριτικές παρατηρήσεις πρέπει να προστεθεί και η άποψη ότι ορισμένα στοιχεία προσδιοριστικά της χειραφέτησης της Γ. (συστατικά των νέων ρόλου και θέσης της) μπορεί να έχουν μειωτικές και όχι αυξητικές επιπτώσεις στη γ.ε. Έτσι, αν η κοινωνική στάση απέναντι στη Γ. γίνει λιγότερο καταπιεστική και προκλητική ματαιώσεων, είναι πιθανό η Γ. να διαπράττει λιγότερες εγκληματικές πράξεις, ιδίως βίας. Διότι αυτές συχνά διαπράττονται υπό το κράτος ψυχικής πίεσης και έντασης που υπερβαίνει τα όρια της υποτακτικής υπομονής μιας Γ., σε τέτοιο βαθμό που αυτή να φθάνει σε εγκληματική επίθεση (αν δεν καταλήξει σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, ιδίως νευρωτικές και καταθλιπτικές). Αλλά και άλλες αλλαγές μεταβλητών, που βελτιώνουν τη θέση της Γ. και οδηγούν στη χειραφέτησή της, μπορεί να έχουν μειωτικό αντίκτυπο στην εγκληματική συμπεριφορά της, όπως, λ.χ., η αύξηση της παιδείας στα σεξουαλικά εγκλήματα, κατά την έρευνα των Widom και Showalter που παραπάνω αναφέραμε, η μείωση της υπερέντασης από τα πολλαπλά καθήκοντα –που απορρέουν από τη σημερινή προσπάθεια ανταπόκρισης στις απαιτήσεις συγχρόνως του νέου ρόλου και του παλιού ο οποίος επιβιώνει ακόμα αλλά βαίνει εξασθενίζοντας– μπορεί να επιφέρει αντίστοιχη μείωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς

1. Για τη θέση της Γ. στον κόσμο βλ. JONI SEAGER και ANN OLSON, *Women in the World, An International Atlas*, Λονδίνο και Σίδνεϊ, Pan Books, 1986. Επίσης Oxford University Press (χωρίς Ed) *A World Report, A New Internationalist Book*, Ν. Υόρκη, Oxford Univ. Press, 1985; *International Labour Organisation (ILO) και U.N. Research and Training Institute for the Advancement of Women (Instraw)* (χωρίς Ed), *Women in Economic Activity, A Global Statistical Survey (1950-2000)* 1985. Βλ. και εγγρ. U.N. Ecosoc, E/CN. 6/1989/2 της 7ης Μαρτίου 1989 (Report Secr. General). Για τη θέση της Γ. στην Ελλάδα ειδικότερα, βλ. *National Report of Hellas (Greece) στη Παγκόσμια Διάσκεψη του Nairobi* 1985. Συμβούλιο Ισότητας, Αθήνα, 1985.

της Γ., εγκληματικής ή μή, ιδίως της κακοποίησης των παιδιών της κ.ά.

Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι ειδικές έρευνες κατέληξαν στο ενδιαφέρον συμπέρασμα ότι κορίτσια που βρίσκονταν υπό συνθήκες εξαιρετικά εγκληματογόνες σπανιότερα τελούσαν εγκληματικές πράξεις αν είχαν υιοθετήσει στάση φεμινιστική.⁽¹⁾

Πέραν από τις παρατηρήσεις αυτές νομίζω πάντως, ότι κανονικό είναι, αν εξακολουθήσει η πορεία προς την ισότητα των φύλων, να αναμένουμε αυξομειωτικές αλλαγές της ποσότητας και μεταβολές της ποιότητας της γ.ε. προς νέα, μεταβαλλόμενη, εξισορρόπηση της αναλογίας της ανδρικής προς τη γυναικεία εγκληματικότητα γενικά και σε ορισμένα εγκλήματα ειδικότερα.

Βασικά, εύλογη μου φαίνεται η υπόθεση ότι, όταν επικρατήσει η αλλαγή του ρόλου και της θέσης των Γ., δηλαδή η μετάβαση από το ρόλο και τη θέση του υποτακτικού και δεύτερης κατηγορίας φύλου σε ρόλο ανεξάρτητων ανθρώπων, ισότιμων με το αντρικό φύλο, που έχουν ίσες ευκαιρίες ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους και πιστεύουν στο δικαίωμα ενεργού διεκδίκησης και ικανοποίησης των βασικών τάσεων και ζωηρών επιθυμιών τους, η συνισταμένη των αυξομειωτικών επιδράσεων των επί μέρους συστατικών στοιχείων του ρόλου και της θέσης της Γ. θα βαίνει **πρός κάποια αύξηση της γ.ε.**⁽²⁾ Αυτή την εντύπωση δίνει η ως τώρα στατιστική εξελικτική εικόνα. Προ παντός, όμως, αυτό μου φαίνεται λογική συνέπεια της τοποθέτησής μας –σύμφωνης με την κρατούσα– ότι βασικός αιτιώδης παράγοντας της μειωμένης γ.ε. είναι η υποτακτική και παθητική στάση της Γ. που οφείλεται στον παλιό ρόλο και την ανάλογη μειονεκτική θέση της στην κοινωνία. Ωστόσο πιθανό είναι η αύξηση και η επιβάρυνση της γ.ε. αφ' ενός να προχωρούν πολύ βραδύτερα και αφ' ετέρου να είναι μικρότερες από όσο η Adler προβλέπει χονδρικά και χωρίς λήψη υπ' όψη των μειωτικών (και όχι αυξητικών) τάσεων αλλαγών **ορισμένων** συστατικών στοιχείων του ρόλου και της θέσης της Γ. (αλλαγών που απορρέουν από την εξέλιξη προς την ισότητα). Προπαντός, χωρίς να λαβαίνει υπ' όψη ότι η φεμινιστική ιδεολογία οδηγεί προς ισότητα και συντροφικότητα που σημαίνει **κατάργηση της υποταγής και παθητικότητας για τις Γ. αλλά χωρίς τάσεις εξουσιαστικής επιβολής και κυριαρχίας**, συντελεστικής επιθετικών, βίαιων, κάποτε εγκληματικών, αντιδράσεων. Συγχρόνως όμως ότι η ίδια ιδεολογία βαίνει **προς κατάργηση της εξουσιαστικής και κυριαρχικής επιβολής του Α.** που θα πρέπει να οδηγεί σε μείωση της α.ε. με ευνοϊκό, μειωτικό, αντίκτυπο και στη γ.ε., ειδικότερα τη βίαιη, που συχνά αποτελεί απάντηση στην αφόρητη ανδρική καταπίεση.

Συνοπτικά: η Adler έχει μια μονοδιάστατη αντίληψη του ρόλου και της θέσης της Γ. και της εξέλιξής τους και μια στατική αντίληψη του ρόλου του Α. Επί πλέον αγνοεί την αναγκαία αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση του ρόλου του ενός φύλου πάνω στο ρόλο του άλλου. Κι' αυτά αποτελούν σοβαρά ελαττώματα της θεωρίας της, που περιέχει, ωστόσο, πυρήνα αλήθειας.

1. Βλ. παραρ. Β', Κεφ. Πρώτο, σ. 165 επ.

2. Νομίζω ότι είναι αναγκαίο να τονισθεί και εδώ ότι όταν μιλάμε για αύξηση ή μείωση εννοούμε όχι την γενική (Α. + Γ.) αριθμητική (που εξαρτάται από τους γενικούς κοινωνικο-οικονομικούς και πολιτιστικούς παράγοντες) αλλά την αύξηση της γ.ε. πέραν από την αντίστοιχη αύξηση της α.ε.